

**МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ**

Кафедра беларускага мовазнаўства

КАЧАН

Вікторыя Яўгеньеўна

**АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАКЛАДУ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ З РУСКАЙ
МОВЫ НА БЕЛАРУСКУЮ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ М.БУЛГАКАВА)**

Дыпломная работа

Навуковы кіраўнік:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Т.Л.Чахоўская

Дапушчана да абароны

«__» _____ 2025 г.

Загадчык кафедры _____

кандыдат філалагічных навук, дацэнт Г.К.Чахоўскі

Мінск, 2025

ЗМЕСТ

РЭФЕРАТ	3
РЕФЕРАТ.....	4
ABSTRACT.....	5
УВОДЗІНЫ.....	6
ГЛАВА 1 ЛІНГВІСТЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ПЕРАКЛАДУ	9
1.1. Паняцце перакладу.....	9
1.2. Роля перакладаў у лінгвістыцы	10
1.3. Асноўныя спосабы перакладу з рускай мовы на беларускую	12
1.4. Аспекты перакладу	14
1.5. Цяжкасці перакладу на беларускую мову	22
ГЛАВА 2 ПРАБЛЕМА ПЕРАКЛАДУ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ З РУСКАЙ МОВЫ НА БЕЛАРУСКУЮ	27
2.1. Дзеепрыметнік і яго гісторыя: ад старажытнасці да сучаснасці	27
2.2. Дзеепрыметнік у лінгвістычных даследаваннях	30
2.3. Спосабы перакладу дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую	38
2.3.1. Пераклад даданымі часткамі	40
2.3.2. Пераклад даданай азначальнай часткай	40
2.4. Пераклад рознымі часцінамі мовы.....	42
2.4.1. Пераклад прыметнікамі	43
2.4.2. Варыянты перакладу субстантывавальных дзеепрыметнікаў	43
2.5. Выпадкі пропуску дзеепрыметнікаў.	44
ЗАКЛЮЧЭННЕ	47
СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ	50

РЭФЕРАТ

Дыпломная работа складаецца з уводзінаў, дзвюх глаў, заключэння, спіса выкарыстанай літаратуры. Пры падрыхтоўцы выкарыстоўвалася 40 крыніц. Агульны аб'ём работы складае 47 старонак.

Ключавыя словы: ПЕРАКЛАД, ДЗЕЕПРЫМЕТНІК, БУЛГАКАЎ, МАЙСТАР І МАРГАРЫТА, СПАСАБЫ ПЕРАКЛАДУ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ З РУСКАЙ МОВЫ НА БЕЛАРУСКУЮ, МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА.

Аб'ектам даследавання выступае форма дзеяслова – дзеепрыметнік і асаблівасці яго выкарыстання.

Прадметам даследавання з'яўляюцца асноўныя спосабы перакладу дзеепрыметнікаў на беларускую мову.

Мэта дыпломнай работы – выяўленне спосабаў перадачы ў мастацкім тэксце рускіх дзеепрыметнікаў сродкамі беларускай мовы.

Для дасягнення пастаўленай мэты былі вызначаны наступныя **задачы**:

- выявіць у рускамоўным тэксце дзеепрыметнікі і дзеепрыметныя словазлучэнні;
- устанавіць да выяўленых форм і канструкцый беларускія адпаведнікі;
- класіфікаваць выяўлены матэрыял паводле спосабаў замены неўласцівых беларускай мове формаў;
- прасачыць асаблівасці і выявіць заканамернасці трансфармацыйных замен.

Крыніцай фактычнага матэрыялу стаў раман М. Булгакава «Майстар і Маргарыта» і яго пераклад на беларускую мову, які стварыў Алесь Жук.

Тэарэтычнай асновай сталі працы Г. М. Старасцінай, А. В. Фёдарова, А. В. Шыдлоўскага, П. П. Шубы, І. Р. Шкрабы, З. І. Бадзевіч і іншых навукоўцаў.

Аktуальнасць тэмы дыпломнай работы заключаецца ў тым, што дзеепрыметнікі з'яўляюцца важнай формай дзеяслова не толькі ў рускай, але і ў іншых мовах, але іх выкарыстанне і пераклад могуць значна адрознівацца. Асаблівасці перакладу дадзенай формы дзеяслова не да канца даследаваны. Дзеепрыметнікі могуць мець рознае значэнне і выконваць адпаведную функцыю ў залежнасці ад кантэксту. Правільна абраны спосаб перакладу можа значна паўплываць на дакладнасць і выразнасць тэксту. Вывучэнне спосабаў перакладу дзеепрыметнікаў дазваляе больш дакладна зразумець граматычныя і стылістычныя асаблівасці як мовы арыгіналу, так і мовы перакладу.

РЕФЕРАТ

Дипломная работа состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы. При подготовке использовалось 40 источников. Общий объём работы 47 страниц.

Ключевые слова: ПЕРЕВОД, ПРИЧАСТИЕ, БУЛГАКОВ, МАСТЕР И МАРГАРИТА, СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ПРИЧАСТИЙ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА БЕЛОРУССКИЙ, ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА.

Объектом исследования выступает форма глагола – причастие и особенности его использования.

Предметом исследования являются основные способы перевода причастий на белорусский язык.

Цель дипломной работы – выявление способов передачи русских причастий средствами белорусского языка.

Для достижения поставленной цели были обозначены следующие **задачи**:

- выявить в русскоязычном тексте причастия и причастные словосочетания;
- установить к выявленным формам и конструкциям белорусские варианты;
- классифицировать полученный материал согласно способам замены несвойственных белорусскому языку форм;
- проследить особенности и выявить закономерности

трансформационных изменений.

Источником фактического материала стал роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита» и его перевод на белорусский язык, который сделал Алесь Жук.

Теоретической основой стали работы А. М. Старостиной, А. В. Фёдорова, А. В. Шидловского, П. П. Шубы, И. Г. Шкрабы, З. И. Бадевич и других учёных.

Актуальность темы дипломной работы заключается в том, что причастие является важной формой глагола не только в русском, но и в других языках, но их использование и перевод могут значительно отличаться. Особенности перевода данной формы глагола не до конца исследованы. Причастия могут иметь различные значения и выполнять соответствующую функцию в зависимости от контекста. Правильно подобранный способ перевода может значительно повлиять на точность и выразительность текста. Изучение способов перевода причастий позволяет более точно понять грамматические и стилистические особенности как языка оригинала, так и языка перевода.

ABSTRACT

The diploma work consists of introduction, two chapters, a conclusion and a list of references. 40 sources were used in the preparation. The work size is 47 pages.

Keywords for the diploma work: TRANSLATION, PARTICIPLE, BULGAKOV, THE MASTER AND MARGARITA, WAYS OF TRANSLATING PARTICIPLES FROM RUSSIAN INTO BELARUSIAN, FICTION.

The object of research is the verb form - participle and the features of its use.

The subject of the study is the main methods of translating participles into Belarusian.

The aim of the diploma is to identify ways of conveying Russian participles using the Belarusian language.

Work objectives:

- identify participles and participial phrases in the Russian-language text;
- establish Belarusian variants for the identified forms and constructions;
- classify the obtained material according to the methods of replacing forms alien to the Belarusian language;
- trace the features and identify patterns of transformational changes.

The source of factual material was M. Bulgakov's novel "The Master and Margarita" and its translation into Belarusian by Ales Zhuk.

The theoretical basis was the works of A. M. Starostina, A. V. Fedorov, A. V. Shidlovsky, P. P. Shuba, I. G. Shkraba, Z. I. Badevich and other scientists.

The relevance of the diploma is that the participle is an important verb form not only in Russian, but also in other languages, but their use and translation can differ significantly. The features of the translation of this verb form have not been fully studied. Participles can have different meanings and perform the corresponding function depending on the context. A correctly selected translation method can significantly affect the accuracy and expressiveness of the text. Studying the methods of translating participles allows you to more accurately understand the grammatical and stylistic features of both the original language and the translation language.

УВОДЗІНЫ

Сёння, калі міжкультурная камунікацыя і абмен інфармацыяй становяцца ўсё больш актуальнымі, роля перакладу як сродку перадачы ведаў і ідэй набывае асаблівую значнасць і не можа быць пераацэнена. У сучасным свеце, дзе тэхналогіі імкліва развіваюцца, а глабалізацыя ўмацоўвае ўзаемадзеянне паміж рознымі народамі і культурамі, неабходнасць у якасным перакладзе набывае новыя маштабы. Пераклад становіцца не проста інструментам перадачы інфармацыі, але і мостам, які злучае культурныя і гістарычныя кантэксты, а таксама перадае эмацыйныя і стылістычныя асаблівасці арыгінальнага тэксту. Адным са складаных аспектаў перакладу тэкстаў з'яўляецца праца з дзеепрыметнікамі.

«Дзеепрыметнік – гэта форма дзеяслова, якая абазначае працэс як прымету прадмета, што праяўляецца ў часе: *прыбраны пакой, парыжэлая трава, дагледжанае дзіця, вымытыя талеркі*. Дзеепрыметнікі маюць агульныя з дзеясловам лексічныя значэнні: *На белым **вышываным** ручніку – **адкроеная** луста хлеба* (В. В і т к а); *Я быў **здзіўлены** тым, што ўсе ў кніжцы гавораць так, як у нас* (Я. Б р ы л ь). Для дзеепрыметніка характэрны асноўныя марфалагічныя катэгорыі дзеяслова (катэгорыя стану, трывання, часу) і прыметніка (катэгорыя роду, ліку, склону). Дзеепрыметнікі залежнага стану ўтвараюць кароткія формы. Дзеепрыметнік аб'ядноўвае граматычныя характарыстыкі дзеяслова і прыметніка» [2, с. 20].

Дзеепрыметнікі як форма дзеяслова маюць важнае значэнне у беларускай мове. Яны змяшчаюць у сабе рысы дзеясловаў і прыметнікаў, што дазваляе ім больш дакладна перадаваць значэнне. На сённяшні дзень у беларускіх мовазнаўцаў няма адзінага погляду на ўласцівыя для беларускай мовы спосабы ўтварэння і на ўжыванне дзеепрыметнікаў. Найбольшыя цяжкасці і спрэчкі выклікаюць дзеепрыметнікі цяперашняга часу незалежнага стану з суфіксамі -уч- (-юч-), -ач- (-яч-) і залежнага стану з суфіксамі -ем- , -ім- , а таксама дзеепрыметнікі прошлага часу незалежнага стану з суфіксамі -ш-, -ўш-. Большасць вучоных усё ж такі лічаць гэтыя формы неўласцівымі беларускай літаратурнай мове або малаўжывальнымі па прычыне іх аманімічнасці з дзеепрыслоўямі. Сфера ўжывання такіх форм акрэсліваецца як публіцыстычныя і навуковы стылі ў тэрмінах і ўстойлівых словазлучэннях.

Сітуацыя вакол такіх дзеепрыметнікаў нават сёння застаецца складанай і супярэчлівай. Але з праблемай выбару патрэбнай формы дзеепрыметніка з цэлага шэрагу магчымых варыянтаў сутыкаюцца не толькі навукоўцы. Нашу ўвагу прыцягнула дзейнасць перакладчыкаў, для якіх выбар менавіта той патрэбнай

формы асабліва складаны, бо пры перакладзе тэкста з арыгіналу перакладчык павінен захаваць сэнс выказвання, сказа, не скажаючы яго. Хаця нават у такой сітуацыі не выключаецца элемент творчасці асобы перакладчыка. Актуальнасць тэмы дыпломнай работы заключаецца ў тым, што дзеепрыметнікі з'яўляюцца важнай формай дзеяслова не толькі ў рускай, але і ў іншых мовах, але іх выкарыстанне і пераклад могуць значна адрознівацца. Асаблівасці перакладу дадзенай формы дзеяслова не да канца даследаваны. Дзеепрыметнікі могуць мець рознае значэнне і выконваць адпаведную функцыю ў залежнасці ад кантэксту. Правільна абраны спосаб перакладу можа значна паўплываць на дакладнасць і выразнасць тэксту. Вывучэнне спосабаў перакладу дзеепрыметнікаў дазваляе больш дакладна зразумець граматычныя і стылістычныя асаблівасці як мовы арыгіналу, так і мовы перакладу.

Мэтай нашай работы стала выяўленне спосабаў перадачы ў мастацкім тэксце рускіх дзеепрыметнікаў сродкамі беларускай мовы.

Для дасягнення пастаўленай мэты мы вырашалі наступныя задачы:

- выявіць у рускамоўным тэксце дзеепрыметнікі і дзеепрыметныя словазлучэнні;
- устанавіць да выяўленых форм і канструкцый беларускія адпаведнікі;
- класіфікаваць выяўлены матэрыял паводле спосабаў замены неўласцівых беларускай мове формаў;
- прасачыць асаблівасці і выявіць заканамернасці трансфармацыйных замен.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца форма дзеяслова – дзеепрыметнік і асаблівасці яго выкарыстання.

Прадмет – асноўныя спосабы перакладу дзеепрыметнікаў.

Відавочным з'яўляецца і практычнае прымяненне дадзенага матэрыялу, які можна выкарыстоўваць пры выкладанні адпаведнай тэмы ў навучальных установах. Дадзеныя прыклады з практычнай часткі працы можна выкарыстоўваць пры складанні практыкаванняў ці правілаў у падручніках, дапаможніках і г.д.

Падчас даследавання выкарыстоўваліся наступныя метады:

1. Тэарэтычныя:

- Аналіз (падзел даследуемага аб'екта на састаўныя часткі для вывучэння);
- Сінтэз (аб'яднанне асобных частак у адзінае цэлае для разумення аб'екта як сістэмы);
- Класіфікацыя (падзел аб'ектаў на групы па пэўных прыметах).

2. Эмпірычныя:

- Аналіз дакументаў (вывучэнне пісьмовых крыніц).

3. Практычныя:

- Вымярэнне (атрыманне колькасных дадзеных у практычнай дзенасці).

Крыніцай фактычнага матэрыялу стаў раман М. А. Булгакава «Майстар і Маргарыта» і яго пераклад на беларускую мову, які стварыў Алесь Жук. Тэарэтычнай асновай дыпломнай работы з'яўляюцца працы Г. М. Старасцінай, А. В. Фёдарова, А. В. Шыдлоўскага, П. П. Шубы, І. Р. Шкрабы, З. І. Бадзевіч і іншых навукоўцаў.

Асноўныя палажэнні і вынікі дыпломнай работы былі апрабаваны на 82-й (2025 г.) канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў БДУ.

Раман Міхаіла Булгакава «Майстар і Маргарыта» з'яўляецца адным з самых значных твораў рускай літаратуры XX стагоддзя. Яго складаная структура, шматслойнасць апавядання і багатая мова прыцягваюць увагу даследчыкаў і чытачоў ва ўсім свеце. Пераклад рамана на іншыя мовы, у тым ліку і на беларускую, прадстаўляе сабой складаную задачу, якая патрабуе ад перакладчыка не толькі валодання мовай, але і глыбокага разумення аўтарскага стылю і задумы.

Алесь Жук «Пераклаў на беларускую мову кнігі Г. Траяпольскага «Белы Бім Чорнае вуха» (1975), зборнік апавяданняў Ю. Казакова «Арктур — гончы сабака» (1976), аповесці М. Кацюбінскага «Fata morgana» і «Дарагою цаною» (1980), У. Багамолава «Зося» (1981), раманы Н. Сафарова «Дні праклёну і дні надзеі» (1982), Т. Джумагельдыева «Прапашчы чалавек» (1984), аповесці Ю. Трыфанава «Папярэднія вынікі» (1986), творы М. Булгакава «Сабачае сэрца» (1989), «Майстар і Маргарыта» (1994) асобныя творы іншых пісьменнікаў». [10, с. 205]

Такім чынам, даследаванне закранае важную і складаную праблему перакладу дзеепрыметнікаў, што мае вялікае значэнне для развіцця перакладазнаўства, мовазнаўства і практыкі перакладу ў беларускім кантэксце. Яно спрыяе лепшаму разуменню граматычных і стылістычных асаблівасцей, а таксама пашырае магчымасці якаснага і адэкватнага перакладу мастацкіх тэкстаў.

ГЛАВА 1

ЛІНГВІСТЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ПЕРАКЛАДУ

1.1. Паняцце перакладу

Даволі трапна азначэнне і сутнасць перакладу перадала І. М. Арцём'ева:

«Пераклад – гэта перавыражэнне або перакадзіраванне зыходнага тэксту сродкамі іншай мовы. Пад тэрмінам тэкст разумеецца маўленчы твор, з дапамогай якога здзяйсняецца вербальная камунікацыя паміж людзьмі. Часцей за ўсё асобная закончаная думка рэалізоўваецца ў выглядзе выказвання. Усялякі тэкст мае пэўны змест, г.зн. нясе нейкую інфармацыю, якая і падлягае перадачы ў працэсе перакладу. Гэты змест часам называюць сэнсам. Сэнс выказвання значэнне слоў, якія яго складаюць, не тоесныя ў адносінах адзін да аднаго.

Перакладчык аперыруе моўнымі адзінкамі, але аб'ектам перадачы ў перакладзе з'яўляецца менавіта сэнс, а не слова. Іншымі словамі, перакладчык перадае сэнс усяго тэксту, а не перакладае асобныя словы. Непрытрымліванне гэтага ключавога прынцыпу перакладу часта прыводзіць да літаральнага перакладу, г.зн. перакладу «слова да слова». У выніку парушаюцца не толькі нормы мовы, але і скажаецца сэнс арыгналу. Наглядным прыкладам «пастак» літаральнага перакладу могуць служыць прыказкі, прымаўкі, размоўныя клішэ, у якіх агульны сэнс выказвання зусім не такі відавочны, як гэта можа падацца на першы погляд. Іх сэнс не выходзіць з сумы значэнняў слоў, якія іх складаюць» [1, с.16].

І. М. Арцём'ева акрэслівае асновы тэорыі перакладу. Гэта своеасаблівыя ўводзіны ў перакладчыкую дзейнасць, якія засяроджваюць увагу на фундаментальным аспекце: розніцы паміж літаральным перакладам і перакладам, зарыентаваным на перадачу сэнсу. Гэта пачатак, зыходны пункт для больш глыбокага вивучэння складаных пытанняў, якія звязаны з працэсам перакладу.

Аўтар даволі дакладна вызначае пераклад не як механічную замену слоў, а як працэс перавыражэння зыходнага тэксту сродкамі іншай мовы. Гэта значыць, што перакладчык павінен не толькі ведаць правільныя адпаведнікі, але і творча інтэрпрытаваць тэкст, захоўваючы пры гэтым зыходны сэнс. Падкрэсліваецца, што тэкст – не проста набор слоў, што дае заданне перакладчыку разглядаць яго як цэласную структуру, якая створана з пэўнай камунікатыўнай мэтай. Такое разуменне тэксту выходзіць за межы лінгвістычнага аналізу і патрабуе ўліку кантэксту, аўтарскай задумы і мэтавай аўдыторыі.

І. М. Арцём'ева праводзіць мяжу паміж значэннем асобных слоў і сэнсам усяго тэксту, падкрэсліваючы пры гэтым, што менавіта сэнс, а не слова з'яўляецца аб'ектам перадачы ў працэсе перакладу

1.2. Роля перакладаў у лінгвістыцы

Роля перакладаў мастацкай літаратуры ў мовазнаўстве выходзіць далёка за межы звычайнай дэманстрацыі лінгвістычных магчымасцей. Пераклады ўяўляюць сабой невычэрпную крыніцу дадзеных, якія дазваляюць паглыбіць наша разуменне мовы на ўсіх яе ўзроўнях. Аналіз перакладных мастацкіх тэкстаў спрыяе развіццю і ўдакладненню ўжо існуючых лінгвістычных тэорый, а таксама дае магчымасць для новых даследаванняў. У прыватнасці, супастаўляльны аналіз арыгіналу і перакладу дазваляе вызначыць заканамернасці трансфармацыі моўных адзінак, якія абумоўлены як сістэмнымі адрозненнямі паміж мовамі, так і індывідуальным стылем перакладчыка. Вывучэнне перакладчыцкіх рашэнняў, якія датычацца лексікі, граматыкі і стылістыкі і нават прагматыкі, адкрывае новыя гарызонты ў разуменні механізмаў моўнай адаптацыі і міжкультурнай камунікацыі. Больш за тое, аналіз памылак і недакладнасцей у перакладах, у сваю чаргу, можа паказаць скрытыя аспекты функцыянавання мовы, выявіць лакуны ў лінгвістычных апісаннях і указаць на законы патэнцыяльнай інтэрферэнцыі паміж мовамі.

Развіццё лінгвістычнай тэорыі перакладу суправаджалася яе рэзкім адмежаваннем ад літаратуразнаўчага падыходу. Упершыню аб неабходнасці стварэння лінгвістычнага перакладазнаўства піша А.В. Фёдараў у сваёй кнізе «Уводзіны ў тэорыю перакладу», якая выйшла ў 1953 г. Даследчык лічыць, што «паколькі пераклад заўсёды мае справу з моваю, заўсёды азначае працу над моваю, ён неадменна патрабуе лінгвістычнага вывучэння – у сувязі з пытаннем наконт характару суадносін дзвюх моў і іх стылістычных сродкаў. Вывучэнне перакладу нават і ў літаратуразнаўчым аспекце ўвесь час сутыкаецца з неабходнасцю разглядаць моўныя з'явы, аналізаваць і ацэньваць моўныя сродкі, якімі карысталіся перакладчыкі. І гэта натуральна, бо змест арыгінала існуе не сам па сабе, а толькі ў адзінстве з формай, з моўнымі сродкамі, пры дапамозе якіх ён ажыццяўляецца, і можа быць перададзены пры перакладзе таксама толькі з дапамогай моўных сродкаў» [27, с.132], [34, с.416].

У першую чаргу, пераклады мастацкай літаратуры дапамагаюць наблізіцца да разумення лексічнай сістэмы мовы. Шматзначнасць слоў, якая з'яўляецца неад'емнай рысай любой мовы, набывае асаблівую значнасць у мастацкім тэксце.

Перакладчык, сутыкаючыся са шматзначнымі словамі, павінен абраць найбольш дакладны варыянт, які будзе адпавядаць кантэксту, што само па сабе становіцца аб'ектам лінгвістычнага аналізу. Вывучэнне такіх «выбараў», супастаўленне варыянтаў перакладу дазваляе вызначыць нюансы семантыкі і разумець, як кантэкст уплывае на актуалізацыю розных значэнняў слова. Аналагічна, праца з ідэаматычнымі выразамі і фразеалагізмамі, якія часта немагчыма перакласці літаральна, патрабуе глыбокага аналізу іх культурнай абумоўленасці і семантычнай структуры, што робіць значны ўклад у развіццё фразеалогіі і яе эвалюцыі. Больш за тое, мастацкая літаратура часта з'яўляецца крыніцай новых слоў і значэнняў, якія пасля могуць трапляць у мову, і аналіз іх перакладу дазваляе прасачыць гэтыя працэсы і іх уплыў на развіццё лексічнай сістэмы.

Сінтаксіс таксама падвргаецца вывучэнню пры аналізе перакладу тэкстаў мастацкай літаратуры. Аўтары, якія імкнуцца зрабіць тэкст больш выразным, часта выкарыстоўваюць нестандартныя сінтаксічныя структуры, якія не заўсёды маюць прамыя аналагі ў мове перакладу. Пошук адэкватных спосабаў перадачы такіх структур у перакладным тэксце патрабуе глыбокага разумення сінтаксічных магчымасцяў абедзвюх моў і дазваляе вызначыць іх адметнасці. Напрыклад, інверсіі, эліпісы, складаныя сказы з мноствам дадanych частак – усё гэта можа ствараць стылістычны эфект у арыгінале, які неабходна аднавіць у перакладзе, не ахвяруючы пры гэтым яснасцю і натуральнасцю гучання. Перакладчык павінен вырашыць, ці захоўваць структуру арыгіналу, адаптаваць яе да нормаў мовы перакладу, або звярнуцца да кампенсацыі, пры гэтым перанесці стылістычны эфект у іншую частку тэксту. Аналіз такіх рашэнняў дазваляе выявіць стратэгіі перакладу, якія выкарыстоўваюцца для захавання мастацкай каштоўнасці твора.

Прагматыка і дыскурс – галіна, у якой пераклады мастацкай літаратуры маюць вялікае значэнне. У мастацкіх тэкстах часта выкарыстоўваецца імпліцытнасць – частка інфармацыі застаецца нявыказанай, чытач сам павінен зразумець яе па кантэксце. Пераклад такой інфармацыі патрабуе асаблівай увагі і глыбокага разумення прагматычных механізмаў, што дазваляе праводзіць даследаванні ў галіне імпліцытных значэнняў, перадумоў і прэсупазіцый. Прагматычны аспект перакладу цесна звязаны з перадачай аўтарскай задумы і стварэннем пэўнага эфекту на чытача. Перакладчык, выступаючы ў ролі інтэрпрэтатара, павінен не толькі разумець, што менавіта падразумяваецца ў аргінальным тэксце, але і ўмець стварыць гэта значэнне на мове перакладу, улічваючы культурныя і сацыяльныя асаблівасці мэтавай аўдыторыі. Гэта ўключае ў сябе ўменне працаваць з іроніяй, сарказмам, гумарам, а таксама з разнастайнымі відамі маўленчых актаў, якія могуць мець зусім розныя інтэрпрэтацыі ў розных

культурах. Няправільная перадача прагматычных элементаў можа прывесці да скажэння сэнсу, страце мастацкай каштоўнасці твора і нават да неразумення з боку чытача. Прагматычны аналіз з'яўляецца неад'емнай часткай працэсу перакладу мастацкай літаратуры, забяспечвае адэкватную і эфектыўную камунікацыю паміж аўтарам і чытачом, якія аддзелены адзін ад аднаго моўным і культурнымі бар'ерамі.

Аналіз перакладаў мастацкай літаратуры спрыяе развіццю практыкі перакладу. Ён служыць праверкай для існуючых тэарэтычных мадэлей перакладу і дазваляе ацаніць іх адэкватнасць і эфектыўнасць. Пошук эквівалентаў у мове перакладу – адна з цэнтральных праблем тэорыі перакладу, якая знаходзіць сваё рашэнне ў кантэксце мастацкага тэксту, што спрыяе больш глыбокаму разуменню паняцця эквівалентнасці. Пры гэтым аналіз не абмяжоўваецца толькі лінгвістычнымі аспектамі, але і ахоплівае культурныя, гістарычныя і ідэалагічныя фактары, якія ўплываюць на выбар перакладчыка. Ён дазваляе выявіць стратэгіі, якімі карыстаецца перакладчык для таго, каб пераадолець міжкультурныя бар'еры і захаваць аўтарскую задуму. Крытычны аналіз перакладу дапамагае вызначыць магчымыя скажэнні, інтэрпрэтацыі і нават маніпуляцыі, якія могуць узнікнуць у працэсе перадачы сэнсу арыгіналу мэтавай аўдыторыі, тым самым павялічваючы адказнасць і ўсвядомленасць перакладчыка.

Пераклады мастацкай літаратуры – не проста сродак камунікацыі паміж культурамі, але і моцны інструмент лінгвістычнага даследавання. Яны служаць каштоўнай крыніцай дадзеных, спрыяюць развіццю розных напрамкаў мовазнаўства і паглыбляюць наша разуменне мовы як складанай і шматграннай сістэмы.

1.3. Асноўныя спосабы перакладу з рускай мовы на беларускую

Пераклад з рускай мовы на беларускую – важная задача, якая абумоўлена гістарычнай, культурнай і моўнай блізкасцю двух народаў. Нягледзячы на агульнае паходжанне і падабенства, руская і беларуская мовы маюць істотныя адрозненні ў фанетыцы, граматыцы, лексіцы і стылістыцы. Таму якасны пераклад патрабуе не толькі валодання абедзвюма мовамі, але і разумення спецыфікі кожнай з іх, а таксама валодання разнастайнымі стратэгіямі і прыёмамі перакладу.

Прамы пераклад. Найбольш распаўсюджаны спосаб, пры якім перакладчык імкнецца максімальна дакладна перадаць сэнс арыгінальнага тэксту. Гэты метада падыходзіць для тэкстаў, дзе важнай з'яўляецца дакладнасць і яснасць,

напрыклад, юрыдычныя дакументы, навуковыя артыкулы і тэхнічныя інструкцыі. Прамы пераклад дае высокую дакладнасць перадачы інфармацыі і захоўвае структуру і стыль арыгіналу. Але ў такога спосабу ёсць і недахопы, такія як магчымыя цяжкасці перадачы нюансаў і ідыяматычных выказаў, а таксама рызыка стварэння калькі – даслоўнага перакладу, які можа гучаць штучна на мове перакладу.

Адаптыўны пераклад прадугледжвае, што перакладчык не толькі перадае сэнс тэксту, але і адаптуе яго да культурных і моўных асаблівасцей мэтавай аўдыторыі. Гэты метада часта выкарыстоўваецца пры літаратурным перакладзе, рэкламе і маркетынговых матэрыялах. Станоўчыя бакі: больш натуральнае гучанне тэксту на мове перакладу, улік культурных асаблівасцей і пераваг аўдыторыі. Недахопы: страта дакладнасці арыгіналу, складанасць у знаходжанні балансу паміж адаптацыяй і захаваннем арыгінальнага сэнсу.

Машынны пераклад. З развіццём тэхналогій машынны пераклад стаў папулярным спосабам перакладу тэкстаў. Сістэмы машыннага перакладу, такія як, напрыклад, Google Translate, выкарыстоўваюць алгарытмы і нейронныя сеткі для аўтаматычнага перакладу тэксту. Карыстальнікі, якія аддаюць перавагу машыннаму перакладу падкрэсліваюць хуткасць і даступнасць, а таксама магчымасць перакладу тэкстаў вялікага памеру за кароткі прамежак часу. Але нельга забывацца на нізкую якасць перакладаў, асабліва ў выпадках складаных тэкстаў, а таксама адсутнасць уліку кантэксту і нюансаў мовы.

Пострэдагаванне машыннага перакладу. Гэты метада ўключае ў сябе машынны пераклад і працу чалавека. Пасля аўтаматычнага перакладу тэкст рэдагуюцца перакладчыкам, які выпраўляе памылкі і паляпшае якасць перакладу. Гэты спосаб значна эканоміць час (у параўнанні з поўным ручным перакладам) і дазваляе дасягнуць больш высокай якасці выніковага тэксту, але патрабуе наяўнасці кваліфікаванага перакладчыка для рэдагавання. Яшчэ адным з недахопаў з'яўляецца тое, што не заўсёды можна выправіць усе памылкі машыннага перакладу.

Крэатыўны пераклад – гэта метада, пры якім перакладчык выкарыстоўвае творчы падыход для перадачы не толькі сэнсу, але і эмацыянальнай нагрузкі арыгіналу. Гэты спосаб часта прымяняецца ў паэзіі, мастацкай літаратуры і іншых формах мастацтва, дзе важнай з'яўляецца не толькі інфармацыя, але і атмасфера тэксту. Дадзены спосаб дае магчымасць стварыць унікальны тэкст, які захоўвае дух арыгіналу і ўлічвае эмацыйнае ўспрыняццё эстэтычных спектаў. Але пры гэтым ёсць высокая ступень суб'ектыўнасці, што можа прывесці да розных

інтэрпрытацый, а таксама вялікая верагоднасць страты дакладнасці і канкрэтыкі арыгіналу.

Кантэкстуальны пераклад акцэнтуюе ўвагу на значэнні слоў і выразаў у залежнасці ад кантэксту, у якім яны выкарыстоўваюцца. Гэты метада асабліва важны для перакладу гутарковай мовы, дыялогаў і тэкстаў, якія насычаны культурнымі адсылкамі. Станоўчыя бакі: улік нюансаў і значэнняў, якія могуць змяняцца ў залежнасці ад сітуацыі, а таксама больш дакладная перадача сэнсу ў складаных тэкстах. Недахопы: патрабуе глыбокага разумення як мовы арыгіналу, так і мовы перакладу; можа быць працаёмкім і патрабаваць значных намаганняў з боку перакладчыка.

Пераклад тэкстаў з рускай мовы на беларускую – шматаспектны працэс, які патрабуе ад перакладчыка не толькі валодання мовай, але і ведання культурных асаблівасцей. Кожны з разгледжаных метадаў мае свае перавагі і недахопы, і выбар крэтнага спосабу залежыць ад канкрэтнай задачы, тыпа тэксту і мэтавай аўдыторыі.

1.4. Аспекты перакладу

Дваолі цікавае меркаванне пра мастацкі пераклад мае сербскі перакладазнаўца і перакладчык Ёнва Янычыевіч: «Між тым літаратурны пераклад – гэта не толькі асобны выпадак перакладу ўвогуле, і тэорыя літаратурнага перакладу – гэта не толькі асобны выпадак агульнай тэорыі перакладу. Літаратурны пераклад – гэта і пераклад, і літаратурная творчасць; адпаведна тэорыя літаратурнага перакладу – гэта асобны выпадак і агульнай тэорыі перакладу, і тэорыі літаратуры, паколькі літаратура, а таксама літаратурны пераклад адначасова з’яўляюцца феноменамі і моўнымі, і эстэтычнымі. Так што неабходна складаць як асобную дысцыпліну эстэтыку перакладу, якая б займалася тым, што выпадае з лінгвістыкі перакладу: мастацкімі ўласцівасцямі, якія пераклад павінен пераствараць на аснове арыгінала. Тэорыя літаратурнага перакладу можа быць, уласна, асобнай сферай эстэтыкі перакладу, яе асноўнай складовай часткай. Несумненна, трэба, каб гэтая тэорыя ўключала і аксіялогію, паколькі вартасны аспект літаратурнага перакладу немагчыма ніяк абмінуць пры любым падыходзе, а пры тэарэтычным асабліва. Паколькі не супадаюць лінгвістыка і эстэтыка, то не супадаюць гэтаксама сферы лінгвістыкі і эстэтыкі перакладу» [20, с.8].

Мастацкі пераклад – не проста механічны «перанос» тэксту з адной мовы на іншую. Гэта складаны творчы працэс, які патрабуе ад перакладчыка не толькі

бездакорнага валодання мовамі, але і глыбокага разумення культурнага кантэксту, гістарычнай эпохі і стылістычных асаблівасцей арыгінальнага тэксту. Перад перакладчыкам стаіць задача не толькі перадаць сэнс, але і захаваць эмацыйную афарбоўку, мастацкую выразнасць і аўтарскі стыль тэксту. Дадзеная задача часта не мае адназначнага вырашэння.

Выбар спосабу перакладу напрамую залежыць ад стылю тэксту. Для перакладаў тэкстаў **навуковага стылю** часцей за ўсё выкарыстоўваюцца такія спосабы як прамы пераклад дзеепрыметнікам, дзеясловам або сказы з даданымі часткамі. Напрыклад, рус. *исследуемые образцы были подвергнуты анализу.* – бел. *узоры, якія даследаваліся, былі прааналізаваны.* У **афіцыйна-справавых** дакументах часцей за ўсё выкарыстоўваюцца спосабы прамога перакладу дзеепрыметнікаў і выкарыстанне даданых частак: рус. *Мы подтверждаем получение указанных документов.* – бел. *Мы пацвярджаем атрыманне названых дакументаў/ Мы пацвярджаем атрыманне дакументаў, якія былі названы.* У **публіцыстычным стылі** дзеепрыметнікі выкарыстоўваюцца для стварэння вобразнасці і эмацыянальнасці, аднак у публіцыстычных тэкстах на беларускай мове часта намагаюцца пазбегнуць дзеепрыметнікаў. Таму выкарыстоўваюць такія спосабы, як сказы з даданымі часткамі, пераклад дзеясловам. Напрыклад, рус. *Происходящие события вызывают тревогу.* – бел. *Падзеі, якія адбываюцца, выклікаюць трывогу/ Падзеі адбываюцца і выклікаюць трывогу.* Пры перакладзе тэкстаў **мастацкага стылю**, у якіх дзеепрыметнікі выкарыстоўваюцца для стварэння яскравых вобразаў і апісанняў, варта ўлічваць стылістычныя асаблівасці аўтара і імкнуцца да захавання выразнасці. Спосабы перакладу залежаць ад кантэксту і стылістычных пераваг аўтара. Магчымы ўсе варыянты: прамы пераклад дзеепрыметніка, сказ з даданымі часткамі, пераклад дзеепрыслоўем, назоўнікам, дзеясловам. Напрыклад, рус. *Утомлённый дорогой, путник присел отдохнуть.* – бел. *Замучаны дарогай, вандроўнік прысеў адпачыць/Вандроўнік, якога замучыла дарога, прысеў адпачыць/Замучыўшыся дарогай, вандроўнік прысеў адпачыць.* У **гутарковым стылі** дзеепрыметнікі выкарыстоўваюцца даволі рэдка. Пры перакладзе на беларускую мову рэкамендуецца пазбягаць іх выкарыстання, замяняць больш простымі, натуральнымі канструкцыямі. Часцей за ўсё выкарыстоўваюцца такія спосабы, як пераклад дзеясловам, сказы з даданымі часткамі і пропуск дзеепрыметніка: рус. *Я видел идущего человека.* – бел. *Я бачыў, як ішоў чалавек/ я бачыў чалавека, які ішоў/ Я бачыў чалавека.* Пры выбары такога спосабу, як пропуск дзеепрыметніка, варта ўпэўніцца, што яго сапраўды можна апусціць і гэта ніяк не паўплывае на сэнс перакладзенага сказа.

«Асаблівасць мастацкага перакладу заключаецца ў тым, што ў ім адначасова могуць быць усе віды інфармацыі. Дзякуючы мастацкім творам мы многае адкрываем для сябе, уведваем пра нешта, суперажываем таму, што паказвае нам аўтар. Часам бывае не проста перадаць эмацыянальную інфармацыю. Прычыны цяжкасцей самыя розныя. Яны могуць быць гістарычныя. Скажам, можа быць розная рэакцыя на твор пра Вялікую Айчынную вайну ў народаў, якія стаялі па розныя бакі фронту ці зусім не зведалі, што такое вайна. Па-рознаму ўспрымаюць, да прыкладу, аповесць М. Гоголя «Тарас Бульба» і раман «Агнём і мячом» палякі і ўкраінцы, бо ў названых творах – адгалоскі мінулых ваенных сутыкненняў паміж гэтымі народамі. Часта па-рознаму трактуюцца адны і тыя ж падзеі з-за рознасці рэлігійных, ідэалагічных, сацыяльных поглядаў і абставін. Зразумела, што эмацыянальная рэакцыя з-за ўсяго гэтага можа быць неаднолькавай» [4, с.47].

Пераклад тэкстаў з адной мовы на іншую – складаны працэс, які патрабуе не толькі дасканаллага ведання граматыкі і лексікі, але і глыбокага разумення культурных і стылістычных асаблівасцей мовы твора-першакрыніцы і мовы перакладу. У беларускай і рускай мовах дзеепрыметнікі займаюць важнае месца, аднак іх ужыванне і граматычныя формы могуць істотна адрознівацца.

Дзеепрыметнікі ў рускай мове маюць шырокі спектр ужывання, аднак у беларускай мове іх перадача можа патрабаваць выкарыстання розных граматычных структур. У дадзенай працы разглядаецца, як перакладаюцца дзеепрыметнікі ў залежнасці ад кантэксту, а таксама якія эквіваленты могуць быць выкарыстаны для захавання значэння і стылістычнай афарбоўкі арыгінальнага тэксту. Важна адзначыць, што пераклад дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую не абмяжоўваецца толькі лексічнымі эквівалентамі. Перакладчык павінен улічваць шэраг фактараў, якія ўплываюць на выбар таго ці іншага спосабу перакладу.

Пры перакладзе дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую вельмі важным з'яўляецца ўлік кантэксту іх ужывання. Значэнне і функцыя дзеепрыметніка могуць кардынальна змяняцца ў залежнасці ад акаляючых слоў, граматычных канструкцый і агульнай тэматыкі тэксту. Просты лексічны пераклад без уліку кантэксту часта прыводзіць да няправільнага разумення і неадэкватнай перадачы сэнсу арыгінала. Нягледзячы на відавочнае падабенства дзеепрыметнікаў у рускай і беларускай мовах, іх канкрэтнае значэнне і граматычныя функцыі ў сказе могуць адрознівацца. Таму неабходна старанна аналізаваць кантэкст ужывання кожнага дзеепрыметніка, каб вызначыць яго значэнне і функцыю ў сказе і толькі пасля гэтага падбіраць адпаведны варыянт. Ігнараванне гэтых нюансаў можа прывесці да недарэчнасцяў і памылак у перакладзе, якія знізяць яго якасць і

зразумеласць. Гнуткі і творчы падыход да перакладу з улікам кантэксту – залог дакладнага і стылістычна выверанага тэксту на беларускай мове.

Пытанне стылістычных адметнасцей рускай і беларускай моў з’яўляецца надзвычай важным пры перакладзе, асабліва калі гаворка ідзе пра такія складаныя з’явы, як дзеепрыметнікі. Просты пошук лексічнага эквівалента часта аказваецца недастатковай працэдурай, бо ён не ўлічвае багацце стылістычных нюансаў прысутных у абедзвюх мовах. Беларуская і руская мовы маюць розныя традыцыі выкарыстання дзеепрыметнікаў, што ўплывае на іх стылістычную функцыю і эмацыйную афарбоўку. Напрыклад, выкарыстанне кніжных форм дзеепрыметнікаў, характэрных для рускай мовы, у беларускім перакладзе можа гучаць штучна і недарэчна, ствараючы эфект перабору. У такіх выпадках неабходна шукаць больш нейтральныя або размоўныя эквіваленты, якія б адпавядалі агульнаму стылю тэксту. Акрамя таго, беларуская мова часта аддае перавагу больш канкрэтным і лаканічным выразам, тады як руская мова дапускае больш расцягнутыя і складаныя канструкцыі з дзеепрыметнікамі. Таму доўгія дзеепрыметнікавыя звароты, тыповыя для рускай мовы, часта патрабуюць перафармулявання ў беларускім перакладзе, каб захаваць яго зразумеласць і лёгкасць чытання. Пры гэтым важна не толькі скараціць колькасць слоў, але і захаваць першапачатковую інтэнцыю аўтара, яго эмацыйнае стаўленне да сітуацыі, якую трэба апісаць. Перакладчык павінен быць уважлівым да эмацыйна-выразных магчымасцей дзеепрыметнікаў у абедзвюх мовах, каб дакладна перадаць адценні сэнсу з арыгінальнага тэксту. Нарэшце, варта звярнуць увагу на выкарыстанне фразеалагізмаў і ідыём, у склад якіх уваходзяць дзеепрыметнікі. Просты слоўны пераклад такіх выказаў часта прыводзіць да страты сэнсу і стылістычнага адцення. Перакладчык павінен валодаць добрым веданнем як рускай, так і беларускай фразеалогіі, каб знайсці адпаведны эквівалент або знайсці іншыя стылістычныя сродкі для дакладнай перадачы сэнсу арыгінала. У сувязі з гэтым, задача перакладчыка складаецца не проста ў замене слоў, а ў адпаведным пераўтварэнні структуры сказа, падборы сінанімічных выказаў і захаванні агульнага стылю тэксту з мэтай дасягнення поўнай адпаведнасці паміж арыгіналам і перакладам.

Варта засяроджваць увагу не толькі на стылістычныя адметнасці моў, але і на стылі пісьменніка, чый твор перакладаецца. Творчасць Міхаіла Булгакава – яскравая і шматгранная з’ява ў рускай літаратуры. Яе стылістычныя асаблівасці робяць яго папулярным сярод іншых аўтараў. Булгакаў – майстар іроніі і сатыры, што праяўляецца ў яго здольнасці крытычна асэнсоўваць сацыяльныя і крытычныя праблемы свайго часу. Яго творы насычаны тонкім гумарам, які

служыць не толькі для таго, каб развесяліць, але і для глыбокага аналізу грамадскіх заган. У рамане «Майстар і Маргарыта» аўтар выкарыстоўвае сатырычныя элементы, каб высмеяць бюракратыю і абсурднасць савецкай рэчаіснасці. Пры гэтым ён стварае ў сваім апавяданні лёгкасць і гулівасць, нягледзячы на сур'ёзныя праблемы, якія ўздымае.

Адной з яркіх рыс творчасці Булгакава з'яўляецца выкарыстанне фантастычных элементаў. У яго творах рэчаіснасць часта пераплятаецца з містыкай, што спрыяе стварэнню ўнікальнай атмасферы для даследавання філасофскіх і маральных пытанняў. Раман «Майстар і Маргарыта» адлюстроўвае суіснаванне свету звышнатуральнага і свету рэальнага, якое дазваляе аўтару задаваць складаныя пытанні пра дабро і зло, каханне і нянавісць, волю і зняволенне. Гэты фантастычны складнік не толькі прыцягвае ўвагу чытача, але і прымушае задумацца пра больш глыбокае.

Варта адзначыць, што Булгакаў таксама знакаміты сваёй многаслойнасцю апавядання. Ён прымяняе складаныя структуры сюжэту, паралельныя лініі, розныя пункты погляду і шматзначнасць. Чытач можа бачыць падзеі з розных ракурсаў, што стварае адчуванне багацця і складанасці свету, які паказвае аўтар. Гэта шматслойнасць дазваляе аўтару закранаць розныя тэмы і ідэі і не абмяжоўвацца адной трактоўкай. Менавіта гэта многаслойнасць робіць творы Булгакава такімі прывабнымі і робіць творы вартымі перачытвання. Кожны раз, вяртаючыся да яго тэкстаў, можна знайсці новыя сэнсы, схаваныя алюзіі і нечаканыя інтэрпрэтацыі. Ён быццам запрашае чытача да сумеснай творчасці, прапаноўвае самому будаваць карціну свету, зыходзячы з асабістага вопыту і разумення. Гэта гульня з перспекывамі і сэнсамі робіць яго прозу не проста забаўляльнай, але і глыбока філасофскай, прымушае задумацца пра вечныя тэмы маралі і чалавечай прыроды. Выкарыстанне гратэску і сатыры разам з рэалістычнымі дэталямі стварае непаўторную атмасферу, у якой трагічнае пераплятаецца з камічным, а фантастычнае – са звычайным.

Персанажы Булгакава часта яркія і эксцэнтрычныя, што робіць іх запамінальнымі і жывымі. Кожны герой валодае ўнікальнымі рысамі, якія адлюстроўваюць сацыяльныя рэаліі і даследуюць чалавечую прыроду. Напрыклад, Воланд уяўляе сабой складаны вобраз, які аб'ядноўвае ў сабе як зло, так і мудрасць. Персанажы Міхаіла Булгакава служаць не толькі для развіцця сюжэту, але і для глыбокага аналізу чалавечай псіхалогіі. Варта адзначыць, што нават другаступенныя персанажы Булгакава не пазбаўлены індывідуальнасці. Напрыклад, старшыня жыллёвага таварыства Ніканор Іванавіч Басы з яго сквапнасцю і страхам перад уладай, або паэта Івана Бяздомнага, чыя наіўная вера

ў атэістычную прапаганду разбураецца пад уздзеяннем сустрэчы з Воландам. Гэтыя вобразы, хаця і камічныя, з'яўляюцца адлюстраваннем тыпічных заган савецкага грамадства. Булгакаў па-майстэрску выкарыстоўвае гратэск і сатыру, каб высмяць чалавечыя слабасці і крывадушнасць. Яго персанажы часта апынаюцца ў абсурдных сітуацыях, якія выкрываюць іх сапраўдае аблічча. Праз прызму фантастыкі і містыкі Булгакаў паказвае рэальныя праблемы і канфлікты, прымушае чытача задумацца пра вечнае: пра дабро і зло, веру і недавер, каханне і здраду. Канешне, нельга забывацца на Маргарыту, чыё самаадданае каханне і гатоўнасць пайсці на здзелку з д'яблам дзеля выратвання Майстра робіць яе адным з самых яркіх і трагічных жаночых вобразаў у рускай літаратуры. Яна, як і многія іншыя персанажы Булгакава, становіцца сімвалам чалавечай стойкасці і здольнасці да самаахвяравання нават у самых безнадзейных сітуацыях.

Неад'емнай часткай стылю Булгакава з'яўляюцца алюзіі і сімвалізм. Аўтар актыўна выкарыстоўвае культурныя адсылкі, якія ўзбагачаюць тэкст і надаюць яму глыбіню. У яго творах можна знайсці мноства спасылак на Біблію, класічную літаратуру і рускі фальклор. Гэтыя алюзіі ствараюць дадатковыя слаі сэнсу і дазваляюць чытачу глыбей зразумець ідэі, якія закладзены ў тэкстах. Напрыклад, вобраз Воланда і яго свету ў раманах "Майстар і Маргарыта" – складаная алюзія на біблейскага Сатану, але ён прадстаўлены ў гратэскай іранічнай форме. Воланд не проста ўвасабленне зла, а хутчэй каталізатар, які раскрывае заган і слабасці чалавечага грамадства. Выкарыстанне матываў "Фаўста" Гётэ таксама відавочна, асабліва ў тэме здзелкі з д'яблам і пошуку ісціны. Сімвалізм ў творах Булгакава не менш важны. Прадметы, колеры, імёны – усё можа несці схаваны сэнс. Белая гвардыя, напрыклад, сімвалізуе не толькі белы рух, але і чысціню, высякароднасць, якія, на жаль, аказваюцца бяссільнымі перад абліччам хаоса і рэвалюцыі. Баль Воланда – гэта не проста забава, а метафара разлажэння і маральнага заняпаду грамадства. Булгакаў па-майстэрску ўплывае гэтыя элементы ў апавяданне, ствараючы шматгранны і складаны твор, які патрабуе ад чытача не толькі ўважлівасці, але і пэўнай эрудыцыі. Разуменне алюзіі і сімвалаў дазваляе па-сапраўднаму ацаніць глыбіню і шматслойнасць яго творчасці.

Булгакаў па-майстэрску працуе з мовай, выкарыстоўваючы неалагізмы, каламбурны і іншыя моўныя гульні. Гэта робіць яго стыль выразным і дынамічным, надае творам своеасаблівую выразнасць. Яго лексічныя гульні не толькі забаўляюць, але і прыводзяць чытача ў атмасферу тэксту, ствараючы ў іх унікальны літаратурны вопыт. Ён жангліруе стылямі, пераходзіць ад высокай патэтыкі да размоўнай іроніі, ад біблейскіх матываў да сатырычнага адлюстравання свецкай рэчаіснасці. Гэта эклектыка пранізвана тонкім гумарам і

глыбокім філасофскім падтэкстам, становіцца адным з ключавых элементаў яго аўтарскага почырку. Мова Булгакава – гэта не проста інструмент апавядання, а жывая матэрыя, якая можа адлюстроўваць усю складанасць і шматграннасць чалавечага жыцця. Ён выкарыстоўвае мову для стварэння гратэскных вобразаў, для выкрывання заганаў і для ўсхвалення вечных каштоўнасцей, такіх як каханне, любоў, міласэрнасць і воля.

Тэма барацьбы з сістэмай індывідуальнасці супраць рэпрэсіўнага грамадства займае пачэснае месца ў творчасці аўтара. Яго героі часта сутыкаюцца з абсурднасцю бюракратыі і цэнзуры, што адлюстоўвае асабістыя перажыванні Булгакава, які сам сустрэўся з націскам з боку улады. Гэта тэма робіць яго творы актуальнымі і ў сучасным кантэксце, дазваляе знайсці паралелі з сучаснымі рэаліямі. Гэты бунт, як правіла, не прымае форму адкрытага паўстання, а праяўляецца ў іранічным, сатырычным стаўленні да рэчаіснасці. Героі Булгакава, ці то прафесар Прэабражэнскі, ці то Майстар або Іван Бяздомны, кожны па-свойму супрацьстаіць абязлічванню і ўніфікацыі, адстойвае права на свае меркаванні, творчасці і нават вар’яцтва. Яны становяцца сімваламі непакорнасці духу, нагадваюць пра важнасць захавання чалавечай годнасці ва ўмовах таталітарнага рэжыму. Гэта барацьба за індывідуальнасць часта пераплятаецца з трагічнымі падзеямі. Героі вельмі дорага плацяць за сваю волю, сутыкаюцца з непаразуменнем, здрадай і нават фізічным знішчэннем. Аднак, нават прайграўшы, яны захоўваюць сваю ўнутраную цэласнасць, застаюцца вернымі сваім перакананням. Менавіта гэтая няскорнасць робіць іх вобразы такімі запамінальнымі і натхняльнымі, нагадвае пра тое, што сапраўдная сіла чалавека заключана не ў падпарадкаванні, а ва ўменні супрацьстаяць націску з заставацца самім сабой.

Філасофская глыбіня твораў Булгакава задае складаныя пытанні пра жыццё, смерць, каханне, сэнс існавання. Яго тэксты не толькі забаўляюць, але і прымушаюць задумацца пра вечныя ісціны. Гэта робіць іх значнымі і актуальнымі для розных пакаленняў чытачоў. Ён прэпаруе чалавечую прыроду, паказвае яе слабасць і веліч, яе загану і дабрачыннасць. Скрозь прызму сатыры і фантазмагоніі прабіваецца трагічнае асэнсаванне крохкасці жыцця і непазбежнасці выбару паміж добром і злом. Булгакаў не дае гатовых адказаў, ён толькі падштурхоўвае чытача да ўласных пошукаў, да пераасэнсавання каштоўнасцей і разумення таго, што ісціна, як д’ябал, захоўваецца ў дэталях. Менавіта таму яго раманы і п’есы застаюцца сёння актуальнымі, знаходзячы водгук у сэрцах людзей, якія жывуць зусім у іншы час. Булгакаўская Масква, з яе сатырычнымі персанажамі і абсурднымі сітуацыямі, становіцца ўніверсальнай

метафарай чалавечага грамадства, дзе вечная барацьба паміж святлом і цемрай разгортваецца на фоне штодзённай мітусні. Ён паказвае, што нават у самы цяжкі час, калі здаецца, што надзеі няма, у чалавеку заўсёды застаецца іскра, якая можа разгарэцца ў полымя любові, спачування і веры. Гэта іскра, хаця і маленькая, з'яўляецца адзіным, што спыняе хаос і бессэнсоўнасць. Менавіта гэта іскра робіць нас людзьмі. Такім чынам, творчасць Міхаіла Булгакава прадстаўляе сабой багаты і шматслойны свет, які працягвае натхняць і выклікаць цікавасць у даследчыкаў і аматараў літаратуры.

Адным з найбольш важных аспектаў перакладу дзеепрыметнікаў з рускай на беларускую мову з'яўляецца адрозненне ў іх граматычных структурах. Беларуская мова, маючы сваю ўнікальную граматычную сістэму, не заўсёды мае дакладныя эквіваленты для ўсіх формаў рускіх дзеепрыметнікаў. Гэта абумоўлена рознымі гістарычнымі шляхамі развіцця абедзвюх моў, а таксама іх унутранай логікай. У выніку перакладчык сутыкаецца з сітуацыяй, калі некаторыя рускія дзеепрыметнікавыя формы проста не маюць адпаведных аналагаў у беларускай мове. Такая адсутнасць не абазначае немагчымасць перакладу, а патрабуе ад перакладчыка творчага падыходу глыбокага разумення граматычных магчымасцяў беларускай мовы. У выпадку адсутнасці дакладнага эквівалента, перакладчык вымушаны выкарыстоўваць розныя стратэгіі, каб захаваць сэнс і функцыю арыгінальнага дзеепрыметніка. Адным з найбольш распаўсюджаных варыянтаў з'яўляецца замена дзеепрыметніка на прыметнік. Гэты метада дазваляе перадаць асноўнае значэнне, але можа прывесці да страты некаторых нюансаў, уласцівых менавіта дзеепрыметнікавай форме. Іншая магчымасць – выкарыстанне дзеяслова, які больш канкрэтна апісвае дзеянне, але гэты падыход можа змяніць структуру сказа. Каб захаваць паўнату сэнсу і адпаведную граматычную форму, часам трэба змяніць усю граматычную структуру сказа. Замест адной дзеепрыметнікавай канструкцыі можа спатрэбіцца выкарыстанне складаных сказаў са злучальнымі словамі, дзе асобныя часткі сказа будуць перадаваць розныя аспекты значэння арыгінальнага дзеепрыметніка. Гэта патрабуе ад перакладчыка не толькі глыбокага разумення граматыкі абедзвюх моў, але і здольнасці да творчага перафармулявання, каб знайсці найбольш дакладны і стылістычна правільны варыянт перакладу. Такі падыход забяспечвае не толькі дакладнасць перакладу, але і натуральнасць і плаўнасць беларускага тэксту.

Пры перакладзе дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую нельга ігнараваць культурны аспект, які можа істотна ўплываць на іх значэнне і ўспрыманне. Нават калі знаходзіцца лексічны эквівалент, ён не заўсёды перадае ўсе адценні сэнсу, асабліва калі ўключаны культурна-спецыфічныя канцэпцыі.

Руская і беларуская культуры, нягледзячы на блізкасць, маюць свае адметнасці, якія праяўляюцца ў мове на розных ўзроўнях. Некаторыя дзеепрыметнікі могуць мець у адной мове пэўныя культурныя канатацыі, якія адсутнічаюць у іншай. Гэта можа быць звязана з гістарычнымі, сацыяльнымі або рэлігійнымі фактарамі. Напрыклад, дзеепрыметнік, які ў рускім тэксце выкарыстоўваецца для абазначэння пэўнага сацыяльнага феномена, характэрнага толькі для рускай культуры, можа быць зусім незразумелым для беларускамоўнага чытача без дадатковага тлумачэння. У такіх выпадках просты слоўны пераклад будзе недастатковым, таму перакладчык павінен знайсці спосаб перадаць сэнс, зыходзячы з культурных асаблівасцей беларускай мовы і менталітэту. Важна ўлічваць стылістычныя традыцыі выкарыстання дзеепрыметнікаў у кожнай мове. Нават калі дзеепрыметнік мае эквівалент у абедзвюх мовах, яго выкарыстанне ў пэўным кантэксце можа быць тыповым для адной культуры і нехарактэрным для іншай. Гэта можа стварыць дысгармонію ў тэксце і парушыць яго стылістычную цэласнасць. Таму пры перакладзе важна не толькі ведаць лексічныя і граматычныя эквіваленты, але і разумець культурна-стылістычныя адрозненні паміж мовамі, каб выбраць найбольш дакладны і натуральны варыянт перакладу. У выніку, уважлівае стаўленне да культурных аспектаў з'яўляецца адным з ключавых фактараў для стварэння якаснага і зразумелага перакладу, які не толькі зможа перадаць сэнс арыгіналу, але і захаве яго культуры кантэкст.

1.5. Цяжкасці перакладу на беларускую мову

Дастаткова шырокі дыяпазон пытанняў, звязаных са спецыфікай перакладу на беларускую мову, у свой час разгледзеў А. В. Шыдлоўскі. Асаблівую ўвагу ён звярнуў на тыя разыходжанні ў лексіцы і граматыцы, якія ўласцівы беларускай мове адносна рускай, склаў нават свой слоўнічак «падманных сяброў перакладчыка». Гэты ж, параўнальны аспект на матэрыяле мастацкіх перакладаў досыць грунтоўна распрацаваў лінгвіст А. А. Гіруцкі. Ён нават зрабіў небясплённыя захады па аналізе тых запазычанняў/трансплантацый, якія адбываюцца пры беларуска-рускім узаемаперакладзе. Так, ім уважліва разгледжана і многімі прыкладамі прайлюстравана схільнасць рускіх перакладчыкаў з беларускай мовы пакідаць нязменнымі пэўныя словы: Самастойныя – тыпу *бульба, жыта, крыніца, мяса, прыгожы, хлопец, шлях*, а таксама службовыя мадальныя – *альбо, абы, ат, бо, каб, калі, мабыць, мо, няхай, нашто, нібыта*. У аспекце «культура мовы і пераклад» тыповыя памылкі, якія з'яўляюцца пры перакладзе з беларускай мовы на рускую і наадварот, уважліва

разглядала таксама Н. І. Гілевіч. А падрабязны і глыбокі агляд стану беларускаруускага ўзаемаперакладу паэзіі ў вельмі значны перыяд (1920–1930-я гг.) зрабіў А. Л. Верабей [35, 37, 11, 12, 9, с.31, 69, 94,65-75].

Пераклад тэкстаў на беларускую мову ўяўляе сабой складаны і шматаспектны працэс, які абумоўлены як лінгвістычнымі, так і сацыякультурнымі фактамі. Пераклад – гэта адаптацыя тэксту да ўнікальных асаблівасцей беларускай моўнай сістэмы і культурнага кантэксту. Гэта руплівая работа па ўзнаўленні сэнсу, інтанацыі і эмацыянальнай афарбоўкі арыгіналу, улічваючы гараматычныя нормы, лексічныя перавагі і стылістычныя традыцыі беларускай мовы. Перакладчык выступае не толькі як лінгвіст, але і як культуролог, які імкнецца перадаць не толькі літаральнае значэнне, але і падтэкст, алузіі і культурныя рэаліі, зразумелыя беларускамоўнаму чытачу. Перакладчык павінен адчуваць нюансы, пазбягаць калек і неалагізмаў, якія неўласцівыя беларускай мове, і ў той жа час знаходзіць крэатыўныя рашэнні для перадачы складаных канцэпцый і ідыяматычных выказаў. Добры пераклад павінен гучаць натуральна і арганічна, быццам тэкст першапачаткова быў напісаны на беларускай мове.

Сярод лінгвістычных складанасцей выдзяляюцца адрозненні ў граматычнай структуры. Беларуская і руская мовы, маючы агульныя карані, тым не менш, валодаюць сваімі граматычнымі асаблівасцямі, якія патрабуюць уважлівасці і дакладнасці ад перакладчыка. Напрыклад, наяўнасць дыялектаў у беларускай мове вымушае перакладчыка арыентавацца на літаратурную норму і пазбягаць дыялектызмаў (акрамя тых выпадкаў, калі гэта неабходна). Недастаковае развіццё тэрміналогіі ў некаторых галінах, асабліва ў тэхніцы і ІТ, вымушаюць больш дэталёва даследаваць тэрміналогію, якая ўжо ёсць, прапанаваць ўжо існуючы варыянт або, калі гэта неабходна, інтэрпрэтаваць тэрміны для мэтавай аўдыторыі.

Варта адзначыць, што значныя складанасці вынікаюць з сацыякультурных фактараў. Абмежаванае выкарыстанне беларускай мовы ў некаторых сферах прыводзіць да нястачы рэсурсаў, такіх як спецыяльныя слоўнікі і тэксты-ўзоры. Дамінуючае становішча рускай мовы ў Беларусі на працягу доўгага часу таксама моцна паўплывала на беларускую мову, што праяўляецца ў выкарыстанні русізмаў. Перакладчыку неабходна імкнуцца да аўтэнтычных беларускіх варыянтаў, калі такія ёсць, пазбягаючы русізмаў. Рознае стаўленне да беларускай мовы ў грамадстве стварае пэўныя складанасці, паколькі людзі могуць аддаваць перавагу рускай мове, што ўскладняе распаўсюджванне беларускіх тэкстаў, з чаго вынікае невялікая колькасць перакладчыкаў на беларускую мову (у параўнанні з перакладчыкамі на рускую), праз розніцу ў запатрабаванасці варыянтаў перакладу

Для паспяховага вырашэння гэтых праблем, чалавек, які займаецца перакладам тэксту, павінен добра валодаць абедзвюма мовамі, дакладна ведаць культурныя асаблівасці і выкарыстоўваць спецыяльныя рэсурсы, такія як слоўнікі, тэзаўрусы і корпусы тэкстаў.

ВЫВАДЫ ПА ГЛАВЕ 1

Пераклад з'яўляецца не механічнай заменай слоў, а творчым працэсам, у якім асноўнай задачай перакладчыка з'яўляецца перадача сэнсу, а не проста лексічных адзінак. Гэта патрабуе глыбокага разумення як зыходнай мовы, так і мовы перакладу, а таксама ўліку кантэксту, аўтарскай задумы і стылістычных асаблівасцей арыгіналу. Непрытрымліванне гэтага прынцыпу часта прыводзіць да літаральнага перакладу, які можа сказаць сэнс і парушыць моўныя нормы.

Роля перакладаў у мовазнаўстве выходзіць далёка за межы практычнай функцыі перадачы інфармацыі. Мастацкія пераклады з'яўляюцца багатай крыніцай лінгвістычных дадзеных, якія спрыяюць развіццю тэорыі мовы, удакладненню семантычных, сінтаксічных і прагматычных аспектаў, а таксама пашыраюць разуменне культурных і стылістычных асаблівасцей розных моўных сістэм. Аналіз перакладу дазваляе выявіць асаблівасці лексічнага выбару, сінтаксічных канструкцый і прагматычных механізмаў, што робіць значны ўклад у развіццё мовазнаўства. Ён раскрывае не толькі заканамернасці міжмоўных супадзенняў, але і дэманструе ўплыў культурных і ідэалагічных фактараў на фарміраванне тэксту перакладу. Вывучэнне выбару перакладчыка дазваляе глыбей зразумець працэсы кагнітыўнай апрацоўкі інфармацыі, якія ляжаць у аснове як разумення зыходнага тэксту, так і стварэння яго эквівалента на іншай мове. Акрамя таго, аналіз перакладу спрыяе удасканаленню перакладчыцкай практыкі, прапанову канкрэтных інструментаў для ацэнкі якасці перакладу і выпрацоўкі аптымальных стратэгий для таго, каб пераадолець складанасці перакладчыцкіх задач.

Гаворачы пра творчы аспект працэсу перакладу, варта адзначыць, што перакладчык павінен валодаць не толькі мовазнаўчымі ведамі, але і творчым густам, каб адэкватна прадставіць арыгінал на мове перакладу. Гэта асабліва актуальна для твораў такіх аўтараў, як Міхаіл Булгакаў, чья мова насычана іроніяй, сатырай, алюзіямі, фразеалагізмамі і гульнёй слоў. Кожнае слова ў яго тэкстах заключае ў сабе шматслойны сэнс, і задача перакладчыка заключаецца ў тым, каб не проста перадаць літаральнае значэнне, але і захаваць эмацыянальную нагрузку і стылістычныя асаблівасці. Напрыклад, Булгакаў па-майстэрску выкарыстоўвае дыялогі, каб стварыць атмасферу і перадаць характары персанажаў. Перакладчык

павінен быць падрыхтаваным для таго, каб адаптаваць гэтыя дыялогі, захаваўшы іх жывасць і дынамічнасць, што патрабуе глыбокага разумення культурнага кантэксту і інтанацыі арыгіналу.

Пры перакладзе дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую узнікаюць значныя цяжкасці, звязаныя з граматычнымі, лексічнымі і стылістычнымі адрозненнямі паміж мовамі. Беларуская мова не заўсёды мае прамыя эквіваленты для ўсіх рускіх дзеепрыметнікавых форм, што патрабуе выкарыстання розных спосабаў перакладу: выкарыстання прыметнікаў, дзеясловаў, перабудовы сказаў і складаных граматычных канструкцый для захавання сэнсу і стылістычнай адэкватнасці. Улічванне кантэксту, функцыі дзеепрыметніка ў сказе і яго эмацыйнай афарбоўкі з'яўляецца неабходным для якаснага перакладу.

Культурны аспект адыгрывае важную ролю ў перакладзе. Нават пры наяўнасці лексічных эквівалентаў, культурна-спецыфічныя значэнні і канатцыі могуць адрознівацца, што патрабуе ад перакладчыка ўліку гістарычных, сацыяльных і рэлігійных асаблівасцей мэтавай аўдыторыі. Гэта асабліва важна пры перакладзе тэкстаў мастацкага і публіцыстычнага стылю, дзе культурны кантэкст часта пранізвае тэкст і ўплывае на яго ўспрыманне. Перакладчык павінен быць не проста лінгвістам, але і свайго роду культуролагам, які можа распазнаць і перадаць нюансы, якія могуць быць невідэчымі для носьбіта іншай культуры. Ігнараванне культурнага аспекту можа прывесці да скажэння сэнсу, страты эмацыянальнай афарбоўкі ці нават да абразы пачуццяў чытача. Адаптацыя тэксту да культурных нормаў і каштоўнасцей мэтавай аўдыторыі з'яўляецца неад'емнай часткай якаснага перакладу, якая патрабуе глыбокага разумення і далікатнасці.

Пераклад на беларускую мову мае свае цяжкасці, звязаныя з лінгвістычнымі асаблівасцямі мовы, а таксама з сацыякультурнымі фактарамі, такімі як дамінуючае становішча рускай мовы і рознае стаўленне да беларускай мовы ў грамадстве. Гэта ўплывае на колькасць і якасць перакладчыкаў, а таксама на распаўсюджванне і ўспрыманне беларускіх перакладаў. Сацыяльныя стэрэатыпы і прымхі таксама адыгрываюць сваю ролю: у некаторых колах беларуская мова ўспрымаецца як менш прэстыжная, што можа дэматываваць маладых спецыялістаў абіраць гэту галіну ў якасці будучай прафесіі. У выніку многія таленавітыя перакладчыкі абіраюць працу з рускай мовай, што робіць праблему недохопу якасных перакладаў на беларускую мову актуальнай. Тым не менш, існуе і станоўчая дынаміка. Павялічваецца цікавасць да беларускай мовы і культуры сярод моладзі, з'яўляюцца новыя ініцыятывы па падтрымцы і развіцці беларускага перакладу. Удзел у міжнародных конкурсах, фестывалях і прэктах спрыяе ўзвышэнню статусу беларускай мовы і прыцягвае ўвагу да яе багацця і

выразнасці. Нягледзячы на існуючыя цяжкасці, беларускі пераклад мае патэнцыял для далейшага развіцця і замацавання сваіх пазіцый у культурным жыцці краіны.

Пераклад дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую патрабуе ўважлівага падыходу і ўліку шэрагу фактараў: кантэксту, стылю тэксту, граматычных асаблівасцей абедзвюх моў. Правільны выбар спосабу перакладу дазваляе захаваць сэнс і стылістычную афарбоўку арыгіналу, а таксама зрабіць тэкст больш натуральным і зразумелым для чытача.

ГЛАВА 2

ПРАБЛЕМА ПЕРАКЛАДУ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ З РУСКАЙ МОВЫ НА БЕЛАРУСКУЮ

2.1. Дзеепрыметнік і яго гісторыя: ад старажытнасці да сучаснасці

Дзеепрыметнік – адна з цікавейшых і складаных граматычных катэгорый беларускай мовы. Ён займае прамежкавае становішча паміж дзеясловамі і прыметнікам, спалучаючы ў сабе іх уласцівасці. Гісторыя дзеепрыметніка ў беларускай мове налічвае шмат стагоддзяў і адлюстроўвае эвалюцыю моўнай сістэмы, уплыў розных фактараў і тэндэнцый.

У сучаснай беларускай мове дзеепрыметнік вызначаецца як несамастойная дзеяслоўная форма, якая выражае прымету прадмета праз дзеянне або стан і спалучае ў сабе граматычныя характарыстыкі дзеяслова і прыметніка. Утварэнне дзеепрыметнікаў адбываецца ад дзеясловаў пры дапамозе наступных суфіксаў:

Цяперашні час незалежнага стану: аснова дзеяслова цяперашняга часу + -уч (-юч), -ач (-яч): пішучы, малюючы, гаворачы, робячы.

Прошлы час незалежнага стану: аснова інфінітыва + -л, -ш (-уш): даспелы, узнікшы, расквітнеўшы.

Цяперашні час залежнага стану: аснова дзеяслова цяперашняга часу + -ем, -ім: вывучаемы, прыводзімы.

Прошлы час залежнага стану: аснова інфінітыва + -н, -ен, -ан, -т: прачытаны, прывезены, вывучаны, зжаты.

Дзеепрыметнікі скланяюцца па родах, ліках і склонах (поўныя формы) і могуць утвараць кароткія формы (для дзеепрыметнікаў прошлага часу, залежнага стану, жаночага і ніякага роду, адзіночнага і множнага ліку: ніва зжата, кветкі зрэзаны, возера ачышчана).

Дзеепрыметнікі бяруць свой пачатак з усходнеславянскіх дыялектаў і старажытнаруускай мовы. У тыя часы яны выкарыстоўваліся значна часцей і мелі больш разнастайныя формы скланення, чым сёння. У беларускай мове можна знайсці сляды старажытнаруускіх дзеепрыметнікаў, якія з цягам часу ператварыліся ў сучасныя формы. Напрыклад, формы на -чы (нясучы) маюць карані старажытных дзеепрыметнікаў цяперашняга часу (несж, несжща). Дзеепрыметнікі прошлага часу з суфіксамі -н, -т (зроблены, памыты) таксама маюць старажытнаруускія карані. Формы на -ем, -ім з'явіліся пазней, але таксама на аснове старажытных узораў.

У пісьмовых дакументах ВКЛ (Статутах, летапісах, дыпламатычных перапісках) моцна адчуваўся ўплыў царкоўнаславянскай мовы, дзе дзеепрыметнікі адыгрывалі важную ролю. Гэта спрыяла таму, што дзеепрыметнікавыя канструкцыі актыўна выкарыстоўваліся на пісьме. З ростам уплыву польскай мовы ў ВКЛ у беларускую мову пачалі пранікаць польскія дзеепрыметныя формы, асабліва дзеепрыметнікаў залежнага стану з суфіксам –пу (адпавядае беларускаму –н). Гэта ўзмацніла і замацавала выкарыстанне суфіксаў для ўтварэння дзеепрыметнікаў залежнага стану. Адбываліся змены ў вымаўленні (напрыклад, падзенне рэдукаваных галосных, змена гука ʃ), якія непасрэдна ўплывалі на тое, як выглядалі суфіксы і канчаткі дзеепрыметнікаў. Напрыклад, старажытныя формы нахштальт *несжць* ператварыліся ў *нясучы*. Невялікі зняпад ў распаўсюджанасці дзеепрыметнікаў у беларускай мове можна супрацьпаставіць развіццю дзеепрыметнікаў ў беларускай мове ў гэты час. Як адзначае Кім Сан Хён у сваім артыкуле «Асноўныя этапы эвалюцыі форм і функцый дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў у перыяд станаўлення норм сучаснай рускай літаратурнай мовы (пачатак XVIII – першая трэць XIX ст.)»: «У XVIII стагоддзі актыўна ідзе станаўленне норм літаратурнай мовы на разнастайных узроўнях яе функцыянавання. Пашыраецца жанравыя складнікі літаратурнай мовы, шліфуецца яе стылістычная сістэма (напрыклад, «тэорыя трох штыляў» М. В. Ламаносава і яе пераадольванне ў тэорыях больш позніх аўтараў XVIII ст.) Дзеепрыметнікам і дзеепрыслоўям у іх адзіночным ужыванні і ў складзе зваротаў належыць у гэтым немалая роля, асабліва калі ўлічваць, што ўскладненне камунікатыўнай структуры сказа ажыццяўляецца не ў апошнюю чаргу шляхам выкарыстання менавіта гэтых катэгорый. Яны становяцца вельмі запатрабаванымі і частотнымі ў літаратурнай мове, пераважна ў тэкстах высокай кніжнасці, але таксама і ў «сярэдным» стылі (напрыклад, усё больш актыўна пачынаюць выкарыстоўвацца простыя сказы з некалькімі прэдыкатыўнымі цэнтрамі). Найбольш цікавым з пункту гледжання насычанасці простага сказа рознымі падпарадкавальнымі канструкцыямі перыяд станаўлення нацыянальнай літаратурнай мовы – з другой паловы XVII ст. і да пушкінскай эпохі. Вялікую ролю ў гэтым працэсе адыгрывае літаратурная мова XVIII ст. Так невыпадкова XVIII стагоддзе называюць «залатым векам» дзеепрыметнікаў». (Пераклад наш – В. Я. Качан) [23, с.324].

У XIX стагоддзі ў жывой мове і рэгіянальных гаворках дзеепрыметнікі выкарыстоўваліся вельмі актыўна, але іх формы (суфіксы і канчаткі) маглі адрознівацца. Першыя навуковыя апісанні беларускай граматыкі (напрыклад, працы І. Насовіча і Б. Тарашкевіча) пачалі сістэматызаваць і фіксаваць нормы ўтварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў. Асабліва важнай з’яўляецца праца

Браніслава Тарашкевіча «Беларуская граматыка для школ» (1918г.)[33], дзе былі выпрацаваны і замацаваны сучасныя прынцыпы ўтварэння дзеепрыметнікаў. Напрыклад, адрозненні тыпаў суфіксаў для розных станаў і часоў. Ішло актыўнае фарміраванне сучаснай беларускай літаратурнай нормы, у тым ліку і ў сферы дзеепрыметнікаў. Выбіраліся найбольш устойлівыя і ўласцівыя беларускай мове формы.

У XX стагоддзі, асабліва ў савецкі перыяд, руская мова аказвала значны ўплыў на развіццё беларускай мовы. Гэта адбілася і на сістэме дзеепрыметнікаў. У прыватнасці, адбылося звужэнне сферы ўжывання дзеепрыметнікаў цяперашняга часу з суфіксамі -уч (-юч), -ач (-яч), якія сталі лічыцца русізмамі. Адзначаецца больш актыўнае выкарыстанне кароткіх форм дзеепрыметнікаў залежнага стану (раман напісаны, праца скончана). Поўныя дзеепрыметнікі (асабліва залежнага стану) больш уласцівыя ў пісьмовым маўленні. У вусным жа маўленні, яны часта замяняюцца даданымі сказами або іншымі канструкцыямі. Аднак дзеепрыметнікі незалежнага стану (напрыклад, нясучы, ідучы) шырока ўжываюцца ў гутарковым маўленні.

Перспектывы выкарыстання дзеепрыметніка ў сучаснай беларускай мове:

- **Павышэнне моўнай культуры.** Павышэнне моўнай культуры і граматычнай пісьменнасці сярод моладзі дазваляе больш шырока і правільна выкарыстоўваць дзеепрыметнікі ў розных відах тэкстаў.
- **Развіццё беларускай культуры і публіцыстыкі.** Развіццё беларускай літаратуры і публіцыстыкі стварае больш магчымасцей для выкарыстання дзеепрыметнікаў у якасці сродкаў выразнасці і вобразнасці.
- **Папулярызацыя беларускай мовы.** Папулярызацыя беларускай мовы і павышэнне яе прэстыжу спрыяе больш шырокаму выкарыстанню дзеепрыметнікаў у розных сферах жыцця.

Гісторыя дзеепрыметніка ў беларускай мове – шлях складаных пераўтварэнняў са старажытных форм праз уплывы царкоўнаславянскай, польскай, рускай моў да сучаснай стабілізаванай сістэмы. Як спадчына старажытнаславянскай і старабеларускай граматычнай традыцыі, дзеепрыметнік захаваў важную функцыю перадачы прыметы дзеяння. Нягледзячы на пэўнае скарачэнне яго парадэгмы ў параўнанні са старажытным станам, дзеепрыметнік застаецца жывой і функцыянальна значнай катэгорыяй у сучаснай беларускай мове, асабліва ў пісьмовым маўленні. Гісторыя дзеепрыметніка адлюстроўвае агульныя тэндэнцыі развіцця ўсходнеславянскіх моў, аднак з важнымі нацыянальнымі асаблівасцямі, што пацвярджае самабытнасць беларускай граматычнай сістэмы.

2.2. Дзеепрыметнік у лінгвістычных даследаваннях

Дзеепрыметнік – форма дзеяслова, якая абазначае прымету або ўласцівасць прадмета (асобы) паводле дзеяння. Выкарыстоўваюцца дзеепрыметнікі пераважна ў пісьмовай мове, таму пэўныя цяжкасці з іх ўтварэннем і ўжываннем узнікаюць менавіта ў гэтай сферы: у вуснай мове перавага аддаецца даданым азначальным сказам са злучнікам/злучальным словам *што* і злучальным словам *які*.

Фактычна, дзеепрыметнік – гэта дзеяслоўны прыметнік. Адсюль вынікае той факт, што дзеепрыметнікі звязаны і з дзеясловам, і з прыметнікам, маюць яны і іх прыкметы.

Дзеепрыметнікі ўтвараюцца ад дзеясловаў, маюць з імі агульную аснову і агульнае лексічнае значэнне. Як і дзеяслову, дзеепрыметніку ўласцівыя граматычныя катэгорыі часу, стану, трывання. Як і дзеясловы, яны кіруюць назоўнікамі, да іх прымыкаюць прыслоўі.

Дзеепрыметнікі, як і прыметнікі, маюць катэгорыі роду, ліку і склону, якія з’яўляюцца залежнымі, сінтаксічнымі катэгорыямі; поўную і кароткую форму. Кароткую форму маюць толькі дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу; яны змяняюцца па родах і ліках, але не скланяюцца. Кароткія дзеепрыметнікі, як і кароткія прыметнікі, у беларускай літаратурнай мове малаўжывальныя.

У маўленні дзеепрыметнікі адыгрываюць важную стылістычную функцыю. Яны ўзбагачаюць мову, дазваляюць лаканічна і ёміста выражаць складаныя прыметы прадмета, якія звязаны з дзеяннем. Дзякуючы дзеепрыметнікавым звароткам тэкст становіцца больш звязным і плаўным, бо яны дапамагаюць звязаць сказы і часткі тэксту паміж сабой. У навуковых і афіцыйна-справавых стылях дзеепрыметнікі спрыяюць больш кароткай падачы інфармацыі. У мастацкай літаратуры яны дапамагаюць ствараць жывыя, дынамічныя вобразы і апісваць унутраны стан персанажаў, надаючы пры гэтым тэксту выразнасць і эмацыянальнасць. Дзеепрыметнікі займаюць значнае месца у беларускай граматыцы і стылістыцы. Яны дапамагаюць перадаваць не толькі прыметы прадмета, але і часавыя, відавныя адценні дзеяння, звязанага з гэтым прадметам.

У вучоных узнікаць спрэчкі ў тым, ці лічыць дзеепрыметнік самастойнай часцінай мовы. На думку некаторых вучоных, дзеепрыметнік – самастойная часціна мовы, таму што шэраг яго прымет не ўласцівы дзеяслову [32, с.414].

Праблема ўжывання ў беларускай мове дзеепрыметнікаў, асабліва цяперашняга часу незалежнага стану з суфіксамі -уч- (-юч-), -ач- (-яч-) і залежнага стану з суфіксамі -ем- , -ім- , а таксама дзеепрыметнікаў прошлага часу незалежнага стану з суфіксамі -ш-, -ўш-, спрэчная і актуальная.

Выказванні беларускіх мовазнаўцаў пра зваротныя дзеепрыметнікі неідэнтычныя. Навукоўцы, што ідуць ад свайго – народнай мовы, адмаўляюць існаванне гэтых аддзінак у беларускай мове. Іншыя хоць і не хоць і не заяўляюць

пра зваротныя дзеепрыметнікі як прадукцыйны разрад слоў, але выказваюцца за мажлівасць выкарыстання іх у кніжных стылях мовы – кіруючыся, відаць, шырокім ужываннем зваротных дзеепрыметнікаў у рускай мове.

Даволі падрабязна апісаў кваліфікацыю зваротных дзеепрыметнікаў у граматыках беларускай мовы у розныя часы Павел Сцяцко ў сваім артыкуле «Зваротныя дзеепрыметнікі і іх адпаведнікі».

У 1930 - 1980-я гады, адзначае ён, падчас рэалізацыі ідэі аб зліцці нацый, гэтыя словы, як і іншыя ўсесаюзныя стандарты, актыўна укараняліся ў беларускую мову, асабліва ў яе пісьмовую сферу, што знайшло адбітак у даведніках [30, с.19].

Акадэмічная «Граматыка беларускай мовы» падае: «Дзеепрыметнікі бываюць незалежнага, залежнага і сярэдне-зваротнага стану... Да сярэдне-зваротнага стану адносяцца дзеепрыметнікі з часціцай *-ся*» [13, с.377]. Больш там нічога пра гэтыя дзеепрыметнікі не паведамляецца. Але ў другім томе «Граматыкі» сцвярджаецца, што зваротныя дзеепрыметнікі нехарактэрныя для беларускай мовы і іх выкарыстанне лічыцца парушэннем літаратурнай нормы [14, с.101].

Пра неўласцівасць беларускай мове зваротных дзеепрыметнікаў сведчаць радкі і з навучальнага дапаможніка па беларускай мове для сярэдніх спецыяльных устаноў: «Зусім не ўжываюцца ў беларускай мове зваротныя дзеепрыметнікі» [21, с.125].

Такой самай думкі пра гэтыя формы прытрымліваюцца і аўтары навучальнага дапаможніка «Беларуская мова» для філалагічных факультэтаў пад рэдакцыяй Ф.Янкоўскага [29].

Іншыя, супярэчлівыя, на думку П.Сцяцко, погляды пра зваротныя дзеепрыметнікі ў беларускай мове выказвалі аўтары навучальных дапаможнікаў Л.Бурак і П.Шуба. У дапаможніку для студэнтаў-завочнікаў «Сучасная беларуская мова» Л.Бурак пісаў: «Дзеепрыметнікі сярэдне-зваротнага стану ўтвараюцца далучэннем постфікса *-ся* да дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга і прошлага часу... Такія дзеепрыметнікі спарадычна ўжываюцца не толькі ў навукавай мове, але і ў мастацкай літаратуры» [8, с.176]. У кнізе П.Шубы мы бачым: «Дзеепрыметнікі незалежнага стану могуць быць незваротнымі і зваротнымі... Значэнне залежнага стану можа перадавацца і зваротнымі формамі і формамі дзеепрыметнікаў на *-учы (-ючы), -ачы (-ячы): утвараючаяся, дзялячаяся* і пад.» [39]. Атрымліваюцца сінанімічныя пары:

утвараючаяся – утвараемая
дзялячаяся – дзялімая

Значэнне залежнага стану можа перадавацца, як і ў дзеепрыметніках цяперашняга часу, зваротнымі формамі дзеепрыметнікаў з суфіксамі *-ш/-ўш/-*:

скасiўшыся, памяўшаяся. Пры гэтым зноў-такі атрымліваюцца сінанімічныя пары:

скасiўшыся – скошаныя
памяўшаяся – памятая

Адназначна негатыўную кваліфікацыю зваротныя дзеепрыметнікі атрымалі ў новым акадэмічным выданні – «Беларускай граматыкі» (1985): «Дзеепрыметнікі цяперашняга часу з часціцай *-ся* ўжываюцца вельмі рэдка, іх трэба лічыць парушэннем літаратурнай нормы»[3, с.188].

Граматыкі ХХІ стагоддзя кваліфікуюць зваротныя дзеепрыметнікі як ненарматыўныя ў беларускай мове. Па сутнасці, П.Сцяцко і іншыя прыхільнікі такой думкі лічаць, што беларуская мова мае адмысловыя ўтварэнні-эквіваленты рускіх зваротных дзеепрыметнікаў. На іх думку, няма ніякай патрэбы ў штучным стварэнні зваротных форм дзеепрыметнікаў, якія парушаюць нарматыўнасць літаратурнай мовы.

Такім чынам, беларускія навукоўцы маюць два погляды на такія формы дзеепрыметнікаў.

Шэраг мовазнаўцаў лічыць ужыванне такіх форм натуральным, але малаўжывальным па прычыне звужанай сферы іх выкарыстання – публіцыстычны і навуковы стылі ў тэрмінах і ўстойлівых словазлучэннях (*бастуючыя рабочыя, неразлажымыя элементы*) – і аманімічнасці з дзеепрыслоўямі (*абросшы, кіруючы*)[29, с.192].

У «Лексікалогіі сучаснай беларускай літаратурнай мовы» (пад рэдакцыяй А.Я.Баханькова)[25] адзначаецца кніжны характар дзеепрыметнікаў гэтага тыпу, бо яны часта выкарыстоўваюцца ў дзелавых, асабліва заканадаўчых, тэкстах. Закон, пастанова абагульняюць у сваіх фармуліроўках мноства тыповых выпадкаў, канкрэтызуючы прымяненне закона да пэўных акалічнасцей, вызначаючы магчымыя ў падобных выпадках умовы, выключэнні. Дзеепрыметнікі, на думку даследчыка, спалучаючы ў сабе прыметы дзеяння, часу і якасці, вельмі адпавядаюць характару мовы законаў, дзе дакладнасць і недвухсэнсоўнасць патрабуюць канкрэтызацыі ў часе. Напрыклад, субстантывы *усынавіўшы* і *усынаўляючы* маюць перавагу над назоўнікам *усынавіцель* тым, што выражаюць адносіны да выніку дзеяння.

У сваю чаргу апаненты такога памяркоўнага пункту погляду лічаць, што такія формы ўвогуле неўласцівыя беларускай літаратурнай мове. Прыхільнікі гэтага меркавання сцвярджаюць, што гэта чужая мадэль была перанесена ў беларускую мову, паводле выразу вядомага беларускага лінгвіста Паўла Сцяцко, «ў савецкі час з усесаюзнага стандарту». Прыводзіцца довад, што ў старабеларускай мове дзеепрыметнікі на *-учи, -вши* ўжываліся надзвычай рэдка. Не ўжываюцца гэтыя формы і ў народна-гутарковай мове.

Трапляюць жа ў нашу мову, на іх думку, гэтыя дзеепрыметнікі толькі пад уплывам рускай мовы, дзе яны пашырыліся, у сваю чаргу, пад уздзеяннем стараславянскай мовы, якая моцна паўплывала на рускую літаратурную мову.

Гэтым формам, як адзначае П.Сцяцко ў даследаванні «Культура мовы», супрацьпастаўляюцца «свае, натуральнае будовы словы – адпаведнікі да расійскіх дзеепрыметнікаў» [31, с.49]. Ён прапануе замест неўласцівых беларускай мове формаў выкарыстоўваць прыметнікі, утвораныя пры дапамозе суфіксаў: -н- (*прыдатны*), -льн- (*знішчальны*), -лів- (*бразгатлівы*), -ч- (*перапрацоўчы*), -л- (*хуткарослы*), -іст- (*агністы*), -ав-, -ов- (*гандлёвы, прамежкавы*), -ск- (*-цк-*) (*суседскі*), -ават- (*сілаваты*), -ш- (*далейшы*), -ян- (*палымяны*), -іт- (*працавіты*), -ашн- (*цяперашні*).

У сваю чаргу, ні ў кога не выклікае пярэчання ўжыванне дзеепрыметнікаў з суфіксамі -л-, -т-, -ан-, -ен-.

Такім чынам, вялікая колькасць дзеепрыметнікавых формаў і розныя падыходы да іх ужывання выклікаюць значныя цяжкасці пры перакладзе дзеепрыметнікаў на беларускую мову. Але каб добра зразумець сучаснае становішча вакол беларускіх дзеепрыметнікаў трэба зрабіць экскурс у гісторыю. З такімі ж цяжкасцямі сутыкнуўся яшчэ Васіль Цяпінскі пры перакладзе «Евангелля». Кніжна-славянскія дзеепрыметнікі цяперашняга часу незалежнага стану мужчынскага роду на -аи, -ьи ў беларускай частцы помніка замяняюцца дзеепрыметнікамі на уч- (*-юч-*), -ач-, (*-яч-*): *маючий*. Увогуле, такія формы не былі ўласцівыя жывой беларускай мове часоў Цяпінскага [18, с.211]. У старажытнай беларускай мове такія дзеепрыметнікі пашырыліся пад уздзеяннем кніжнаславянскай мовы. У паасобных выпадках Цяпінскі такія формы перакладае іншымі, блізкімі па сэнсу граматычнымі сродкамі – прыметнікамі або назоўнікамі.

Се приблизжися предаяи мя.

Ото приблизжилъсе выдавца мои.

Можна адзначыць і адзінкавы прыклад у Цяпінскага перакладу дзеепрыметніка даданым азначальным сказам.

Мои есть или я хотяи приити.

Тотъ ест Илья которыи мель приити.

Дзеепрыметнікі прошлага часу незалежнага стану ён часцей перакладае формамі з суфіксамі -ш-, -вш- (*давшого*).

Цяжкасць выклікалі дзеепрыметнікі цяперашняга часу залежнага стану з суфіксамі -ом-, -ем-, -им-. Зусім рэдка ён ужывае падобныя формы і ў беларускім тэксце. Значна часцей такія формы перадаюцца дзеепрыметнікамі прошлага часу з суфіксамі -н-, -т-:

*Будете ненавидѣми всеми.
Будете ненавидѣни от всех.*

Але часам такія дзеепрыметнікі перакладчык перадае формамі цяперашняга часу незалежнага стану з суфіксамі -уч- (-юч-), -ач-, (-яч)-. Аднак такія пераклад часта змяняе сэнс выказвання, паколькі ў дзеепрыметных канструкцыях прадмет або асоба фармальна пераўтвараецца ў вытваральніка гэтага дзеяння. Такое ўжыванне Цяпінскім дзеепрыметнікаў трэба разглядаць як ускоснае сведчанне таго, што дзеепрыметнікі як самастойная граматычная катэгорыя не былі ўласцівы жывой старажытнай беларускай мове.

Варта звярнуцца і да дзеепрыметнікаў цяперашняга часу незалежнага стану ў выданнях Ф.Скарыны, вакол якіх на сённяшні дзень склалася даволі складанае становішча. Звернемся да прац І.У.Сацуты [26].

Актыўныя дзеепрыметнікі цяперашняга часу старажытнарускай і царкоўнаславянскай моў мелі кароткую і поўную форму, змяняліся па родах, скланяліся ў адзіночным, множным і парным ліку.

У пражскіх выданнях (1517 – 1519) беларускага першадрукара кароткія актыўныя дзеепрыметнікі цяперашняга часу назоўнага склону адзіночнага ліку мужчынскага роду адзначаюцца толькі спарадычна:

*надея же ся г(с) да бл(с) вится (Прытчы Саламонавы, 26);
далеко бысть о(ть) мене учитель навращая душу мою (Плач Ераміі, 36).*

У двух выпадках сустракаюцца формы на -щ-:

*И былъ естъ тогда Аньгелъ божии стоящъ оу гумна (Другая кніга царстваў, 116б);
указался былъ князь Греческии идуць (Кніга Данііла прарока, 30).*

Формы такога тыпу фіксуюцца пераважна ў помніках царкоўна-кніжнага характару XII – пачатку XV ст. З’явіліся яны, відаць, у выніку ўзаемадзеяння назоўнага і вінавальнага склону.

Кароткія дзеепрыметнікі назоўнага склону жаночага роду маюць у выданнях Скарыны старажытны канчатак -и:

она же идет яко зоря восходящи (Песня песняў, 8б).

Паралельна ужываюцца формы з канчаткам -а:

И бысть земля Сирская Давыдови служаща и дань дающа (Другая кніга царстваў,80).

Кароткія формы ўскосных склонаў дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга часу сустракаюцца ў біблейскіх выданнях Скарыны вельмі рэдка. Да XVI ст. нават адносна царкоўнаславянскіх помнікаў цяжка гаварыць пра скланенне кароткіх дзеепрыметнікаў як аб з'яве рэгулярнай, паколькі некаторыя склонавыя формы фіксуюцца толькі спарадычна або зусім адсутнічаюць. У працэсе разбурэння старажытнай сістэмы скланення кароткіх дзеепрыметнікаў незалежнага стану адны формы перасталі ўжывацца раней, другія аказаліся больш жыццяздольнымі. Даўжэй за іншыя захоўвалі актыўнасць формы роднага, давальнага і вінавальнага склоны.

Па традыцыі кароткія формы дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга часу (у асноўным давальнага і вінавальнага) ужываў і Скарына. Абсалютная большасць іх у форме давальнага склоны адзіночнага ліку адзначаецца ў Скарыны ў складзе звароту «давальны самастойны». Гэты зварот быў шырока распаўсюджаны ў стараславянскай мове. Аднак ужо ў ранні перыяд развіцця старажытнарускай мовы пачалося разбурэнне гэтай канструкцыі, выкліканае не толькі адсутнасцю яе ў жывой мове, але і тым, што адбывалася страта скланення кароткіх дзеепрыметнікаў.

Трэба адзначыць, што для мовы выданняў Скарыны ўвогуле больш характэрныя поўныя формы дзеепрыметнікаў. У назоўным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду ў мове старажытнарускіх і царкоўнаславянскіх помнікаў зафіксаваны ўтварэнні двух відаў: па-першае, спрадвечныя формы тыпу *идьи, седи, терпяи* без суфікса ў аснове, і, па-другое, суфіксальныя новаўтварэнні тыпу *бежащи, падающи, хотящи*, якія ўзніклі ў выніку абагульнення ўнутры парадэгмы дзеепрыметнікаў асновы ўскосных склонаў. К канцу ўсходнеславянскага перыяду новыя формы сталі пануючымі, і толькі ў помніках царкоўна-кніжнага характару яшчэ захоўваліся спрадвечныя формы.

Для пазіцыі назоўнага склоны адзіночнага ліку ніякага роду ў мове Бібліі Скарыны характэрныя суфіксальныя ўтварэнні, якія ўзніклі яшчэ ў дапісьмовы перыяд па аналогіі з адпаведнымі формамі поўных прыметнікаў мяккай разнавіднасці:

Что ест еже было, едино тое жъ еще будущее будетъ (Кніга Еклезіяст,36).

Формы назоўнага склоны адзіночнага ліку жаночага роду аб'ядноўваюцца з адпаведнымі формамі прыметнікаў:

Гора сыплющаяся убываетъ (Кніга Іева,20).

Па-рознаму склаўся лёс дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга часу ў іншых славянскіх літаратурных мовах. Старажытнаруская літаратурна-пісьмовая мова выкарыстоўвала стараславянскія дзеепрыметнікі на -ущ- (-ющ-), -ащ- (-ящ-). Яны ўжываліся ў царкоўнаславянскай, а таксама ў мове старабеларускай пісьменнасці ранняга перыяду. Формы такога ўтварэння выкарыстоўваліся і ў больш позні час – у свецкай і царкоўнай літаратуры канца XV – першай палове XVI ст. Асабліва яны характэрны для выданняў Скарыны і надаюць ім прыкметную царкоўнаславянскую афарбоўку. Паводле статыстычных падлікаў даследчыкаў, у скарынаўскіх прадмовах і пасляслоўях да біблейскіх кніг налічваецца 202 выпадкі ўжывання актыўных дзеепрыметнікаў цяперашняга часу на -щ-. Дзеепрыметнікаў на -ч- тут няма зусім. Па гэтым паказчыку мова скарынаўскіх прадмоў выглядае нават больш царкоўнаславянізаванай, чым біблейскіх тэкстаў, дзе зрэдку сустракаюцца і дзеепрыметнікі на -ч-.

Такім чынам, бачна, што у адных і тых жа граматычных пазіцыях назіраецца ўжыванне розных форм дзеепрыметніка. Скарына шырока ўжываў дзеепрыметнікі не толькі ў біблейскіх тэкстах, дзе яны ў пэўнай ступені былі абумоўлены арыгіналамі (як чэшскімі, так і царкоўнаславянскімі), але і ў яго прадмовах і пасляслоўях да выдадзеных ім кніг. Ён успрымаў дзеепрыметнікі як звычайную дзеяслоўную форму. Пашыраны ў Бібліі дзеепрыметнікі сярэднезваротнага стану з часціцай -ся.

І ў сучаснай мове не ўсе формы дзеепрыметніка з'яўляюцца аднолькава ўжывальнымі. Найбольш устойлівыя – формы прошлага часу залежнага стану і прошлага часу незалежнага стану з суфіксам -л-. Абмежаванае выкарыстанне іншых формаў патрабуе адпаведнай кампенсацыі.

Для больш поўнага аналізу ужывання дзеепрыметнікаў і іх розных эквівалентаў трэба ўлічваць працы і меркаванні, заснаваныя не толькі на беларускамоўным матэрыяле, але і на іншамоўным, напрыклад, рускамоўным. У прыватнасці, некаторыя даследчыкі падкрэсліваюць, што міжмоўная эквівалентнасць дзеепрыметнага звароту ў рускай мове і прэдыкатыўнай адзінкі ў беларускай носяць сістэмны характар, бо ўжыванне атрыбутыўных дзеяслоўных форм у беларускай мове абмежавана. На думку М.І.Канюшкевіч, гэтыя абмежаванні абумоўлены своеасаблівацю гістарычнага развіцця беларускай мовы, аманіміяй дзеепрыметных і дзеепрыслоўных форм тыпу *пішучы*, структурнай складанасцю зваротных дзеепрыметнікаў (тыпу *паўтараючыся*), якія надзвычай рэдкія у беларускай мове [24]. Па сутнасці, такія меркаванні наконт беларускіх эквівалентаў рускім дзеепрыметнікам не разыходзяцца з прыведзенымі раней. Агульнапрынятым спосабам замены неўласцівых для беларускай мовы форм дзеепрыметніка лічыцца даданая азначальная частка са злучальнымі словамі/злучнікамі *які і што*.

Сярод марфалагізаваных аналагаў рускага дзеепрыметніка Канюшкевіч перш за ўсё вылучае дзеяслоўныя формы. Частка з іх запазычана з рускай мовы, хоць і выглядае прадуктам унутрымоўнага формаўтварэння. У асноўным гэта грамадска-палітычныя тэрміны:

*падрастаючае пакаленне
наспеўшыя пытанні
камплектуючыя вырабы
здабываючая прамысловасць і інш.*

Даследчыца адзначае, што такія прыклады – гэта прыналежнасць кніжных стыляў беларускай мовы, якія ў сучаснай беларускай мове ўспрымаюцца як русізмы.

Кваліфікуецца як некарэктны пераклад формай, аманімічнай з дзеепрыслоўем:

Она юна и красива, он коммерсант, делец с туго набитой мошной, вдвое старше её, весьма поживший, потасканный жуир и пошляк...(М. Прилежаева)

...ён...даволі пажыўшы, знябыты жуір і пашляк...(пер. А. Чаркасавай)

Вельмі распаўсюджаным і прадуктыўным аналагам рускаму дзепрыметніку М.І.Канюшкевіч лічыць сінанімічны прыметнік:

*растущие корпуса домов – новыя карпусы дамоў
обезумевшие глаза – шалёныя вочы.*

А сістэмным эквівалентам формам з *-ви-* вылучае адпаведную форму з *-л-*:

*загоревший – загарэлы
отшумевший – адшумелы.*

Такім чынам, як адзначае Канюшкевіч, міжмоўная адпаведнасць рознаўзроўневых адзінак у полі атрыбучынасці не з’яўляецца аднароднай. Да прагназуемых і рэгулярных, на яе думку, можна аднесці узуальныя і камунікатыўныя карэляцыі даданай азначальнай часткі ў беларускай мове з адасобленым прыдаткам, словаформай, часткай бяззлучнікавага сказа ці складанага сінтаксічнага цэлага ў рускай мове.

Сам па сабе пераклад як своеасаблівы від моўнай дзейнасці з’яўляецца складанай і мнагаграннай з’явай. Вывучаючы заканамернасці перакладчыцкай дзейнасці, лінгвіст мае справу з тэкстамі на дзвюх розных мовах – мове арыгінала

і мове перакладу. Кожны асобны тэкст адрозніваецца непаўторнай своеасабліваасцю. Перакладчык зацікаўлены ў пэўным выбары моўных сродкаў. У сваёй аснове агульная тэорыя перакладу з'яўляецца лінгвістычнай, таму што ў цэнтры яе ўвагі – факты разнастайных моўных пераўтварэнняў, у тым ліку і перакладчыцкіх трансфармацый на розных моўных ўзроўнях. Тэрмін трансфармацыя, на думку А.Д.Швейцэра,[36] выкарыстоўваецца ў тэорыі мастацкага перакладу ў метафарычным сэнсе, на самай справе, лічыць даследчык, гутарка ідзе аб зносінах паміж зыходнымі і канчатковымі моўнымі выразамі, аб змене ў працэсе перакладу адной формы выражэння іншай, замене, якую мы вобразна называем пераўтварэннем або трансфармацыяй.

2.3 Спосабы перакладу дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую

На сучасным этапе беларуская мова мае пэўную сістэму сродкаў замены не ўласцівых ёй дзеепрыметнікаў пры перакладзе з рускай мовы. Неўжывальныя ў беларускай мове формы можна замяніць:

- даданым сказам (азначальным, дапаўняльным, дзейнікавым);
- дзеепрыметнікам;
- дзеепрыслоўем, дзеепрыслоўным словазлучэннем;
- прыметнікам;
- назоўнікам;
- дзеясловам;
- развітым прыдаткам;
- устаўной канструкцыяй.

Тыя дзеепрыметнікі, якія не нясуць значнай сэнсавай нагрузкі, у перакладах могуць апускацца. Дзеепрыметнікі, дзеепрыметныя словазлучэнні, што ўваходзяць у загалоўкі твораў, назвы прац, звычайна не перакладаюцца; пры неабходнасці захоўваюцца яны ў навуковай і грамадска-палітычнай літаратуры.

У цэлым дзеепрыметнікі ў беларускай мове менш ужывальныя ў параўнанні з рускай мовай. Таму нярэдка іх замяняюць іншыя лексіка-граматычныя сродкі.

Як паказвае аналіз літаратурных тэкстаў розных стыляў, замест нехарактэрных беларускай мове дзеепрыметнікаў з суфіксам -уч- (-юч-), -ач- (яч) усё часцей выкарыстоўваюцца прыметнікі, назоўнікі і сінтаксічныя канструкцыі:

*гнетуцый – гнятлівы, прыгнёлівы
нападаюцый – нападнік, нападоўца*

*пылающий – ахоплены пылым
летающий аист – бусел ў палёце і г.д.*

Спынімся на асноўных адпаведніках да менавіта нехарактэрных і неўласцівых беларускай мове форм дзеепрыметніка.

Рускім формам дзеяслова з суфіксамі -уш-, (-юш-), -аш-, (-яш-) , якія выконваюць функцыю прыметнікаў, адпавядаюць беларускія «чыстыя» прыметнікі, утвораныя ад дзеяслоўных і назоўнікавых (радзей) асноў пры дапамозе разнастайных суфіксаў: -лів-, -льн-, -н-, -к- і інш.

Прыметнікаў з суфіксам -лів- у беларускай мове шмат. Яны ўтвараюцца ад дзеяслоўных і назоўнікавых асноў: *вынослівы, даверлівы, імклівы, руплівы...*

Немалая колькасць у беларускай мове і прыметнікаў з суфіксам -к-. Як адзначае «Граматыка беларускай мовы» [13] прыметнікі, утвораныя пры дапамозе суфікса -к- ад дзеяслоўных асноў , выступаюць у значэннях ‘схільны да пэўнага дзеяння’, ‘мае ўласцівасць праяўляць пэўнае дзеянне’, ‘характарызуецца дзеяннем, якое абазначана ўтваральнай асновай’: *гнуцкі, дрыготкі, клейкі, хісткі...*

Прыметнікі з суфіксамі -оў-н- абазначаюць прыкмету прадмета паводле дзеяння або стану, выражанага матывавальным дзеясловам ці назоўнікам. Пры гэтым суфіксы -оў-н- двухзначныя: у адных выпадках нясуць актыўную працэсуальную прыкмету, у іншых – пасіўную. Рэалізаваць, канкрэтызаваць тое ці іншае значэнне дазваляе кантэкст. Напрыклад,

*Белапаўцы моцна трымалі кіроўныя лейцы ў сваіх руках
(Я.Саламевіч)*

Вядома, што лейцамі кіруюць кім-небудзь, каго-небудзь. Такім чынам, прыметнік *кіроўны* тут мае значэнне актыўнай прыкметы.

Акрамя прыметнікаў з вышэй названымі прадуктыўнымі суфіксамі, прыкмету прадмета праз адносіны да дзеяння абазначаюць і аддзеяслоўныя вытворы з суфіксамі -аст- (-яст-), -іст-, -ат-, -ільн- і інш.: *рыкасты, выносісты, жывільны, маладзільны, чмыхаты.*

Адпаведнікамі рускіх форм дзеясловаў з суфіксамі -аш-, (-яш-), -уш-, (-юш-), якія ўжываюцца ў значэнні назоўнікаў, у сучаснай беларускай моўнай практыцы ўсё шырэй выступаюць субстантываваныя прыметнікі і ўласна назоўнікі: *ахвотныя, распытвальнік, пакутны, нападнік.*

Значная роля ў абмежаванні ўжытку дзеепрыметнікаў з суфіксамі -уч-, (-юч), -ач-, (-яч-), -ш-, -ўш- належыць дзеепрыслоўям. Як адну з перашкод у выкарыстанні дзеепрыметнікаў мовазнаўцы адзначаюць іх магчымасць супадаць формай з дзеепрыслоўямі, што вядзе да граматычна-сэнсавай няпэўнасці выказвання. У беларускай мове нярэдка дзеепрыслоўе – адзіночнае і ў складзе дзеепрыслоўнага звароту – займае пазіцыю азначэння (дзеепрыметніка) і ўступае з назоўнікам у атрыбутыўныя адносіны, не страчваючы сувязі з дзеясловам-выказнікам.

Ужыванне дзеепрыслоўяў дае магчымасць функцыянальна «разгрузіць» дзеепрыметнікі. На колькасных суадносінах дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў у беларускай і рускай мовах адбываюцца неаднолькавыя магчымасці іх утварэння. Напрыклад, у беларускай мове ёсць дзеепрыслоўі ад аднаскладовых дзеясловаў *біць, піць, ліць* і пад., ад дзеясловаў тыпу *мазаць, пісаць, рэзаць*. У рускай мове такіх дзеепрыслоўяў няма. Таму па-беларуску можна сказаць:

Бегучы, дзяўчынка ўпусціла мячык.

У рускай мове ў такіх выпадках звяртаюцца да дзеепрыметнікаў:

Бегущая девочка уронила мячик.

2.3.1. Пераклад даданымі часткамі

У мовазнаўчай літаратуры можна сустрэць меркаванне, што пры перакладзе на беларускую мову рускіх дзеепрыметнікаў з суфіксамі -ш-, -вш-, -ущ- (-ющ-) , -ащ- (-ящ-) ужыванне даданых сказаў загрувашчвае выказванне, робіць яго цяжкім для ўспрымання, дзеепрыметнік жа перадае адпаведнае значэнне не толькі дакладна, але і сцісла. У пэўнай ступені з гэтым можна пагадзіцца, аднак неабходна адзначыць, што і дзеепрыметнік, які мае некалькі залежных слоў, таксама ўскладняе сказ. Трэба да таго ўлічваць, што не да кожнага рускага дзеепрыметніка можна падабраць аднаслоўны адпаведнік з беларускай мовы, які б меў у сваім складзе суфікс, што адпавядае нормам нашай мовы і не з’яўляецца неўласцівым для яе. Даданы ж сказ больш дакладна перадае сэнс у тых выпадках, калі дзеепрыметнік супадае з адпаведным прыметнікам.

2.3.2. Пераклад даданай азначальнай часткай

Даданыя азначальныя далучаюцца да галоўнага сказа злучнікам/злучальным словам *што* і злучальным словам *які* (*якая, якое*), пры гэтым у крыніцах нашага даследавання пераважаюць канструкцыі «*які+дзеяслоў*». Часцей за ўсё такім спосабам перакладаюцца дзеепрыметнікі незалежнага стану цяперашняга часу з суфіксамі *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-*:

поэт Иван Николаевич Поньрев, пишущий под псевдонимом Бездомный - паэт Іван Мікалаевіч Паньроў, які падпісваўся псеўданімам Бяздомны.

Тут приключилась вторая странность, касающаяся одного Берлиоза. - Тут адбылося другое незвычайнае здарэнне, якое датычыла толькі аднаго Берліёза .

перед началом чего-то нового, необыкновенного, тянущего ее вверх, в воздух. - перад пачаткам чагосьці новага, незвычайнага, якое імкнула ўгору, у паветра.

пылающей адской болью головой - галавой, якая палала ад пякельнага болю

мелькнула луна, но уже разваливаясь на куски, и затем стало темно - мільганула поўня, якая развальвалася на кавалкі, і потым стала цёмна.

Другое месца па колькасці перакладзеных даданымі азначальнымі сказамі займаюць дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу з суфіксамі *-ш-, -ўш-*:

с тупой иглой, засевшей в нем -з тупою іголкаю, якая ўкалолася ў яго

кровь, прилившая к вискам - кроў, якая прыліла да скроняў

ласточку, опять впорхнувшую на балкон - ластаўку, якая заляцела на балкон

тетке, раскинувшейся на софе - цётцы, якая сядзела на сафе

очередь, начинавшуюся уже внизу в швейцарской - чаргу, якая пачыналася ўнізе ад швейцарскага пакоя

Дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу з суфіксамі -ан-, -н-, -т, -ен- - найбольш уласцівыя беларускай мове і найбольш ужывальныя. Аднак і некаторыя адзначаныя формы пры перакладзе былі заменены на даданыя азначальны сказ.

Литературной организации, сокращенно именуемой МАССОЛИТ. - літаратурных асацыяцый, якая скарачана называлася МАССАЛІТ.

2.4. Пераклад рознымі часцінамі мовы

Даволі вялікая колькасць рускіх дзеепрыметнікаў у якасці беларускага эквівалента маюць і дзеепрыметнік. Мы палічылі важным прасачыць, якія ж заканамернасці назіраюцца пры захаванні ў беларускамоўным варыянце дзеепрыметных формаў. Асноўную частку беларускіх адпаведнікаў складаюць дзеепрыметнікі з суфіксамі -ан-, -ен-, -т-:

на хорошо выбритом лице - чыста выгаленым твары

человек в заломленной на затылок клетчатой кепке – был в ковбойке, жеваных белых брюках и в черных тапочках - чалавек у клятчастай шапачцы, ссунутай на патыліцу(дзеепрым.зв), - быў у каўбойцы, пакамечаных белых штанах і ў чорных тапачках.(дзеепрым)

– Кто? – чуть слышно шепнул Иван, опасаясь перебивать взволнованного рассказчика.-Хто? - ледзь чутна шапнуў Іван, баючыся перабіць усхваляванага расказчыка.

Замест формаў з суфіксамі -ш-, -вш- выкарыстоўваюцца актыўныя ў беларускай мове дзеепрыметнікі прошлага часу незалежнага стану з суфіксам -л-:

Из коридора выехала на резиновых колесиках кушетка, на нее переложили затихшего Ивана - З калідора выехала на гумавых колах канапа, на яе пераклалі заціхлага Івана.

Совершенно больной и даже постаревший поэт - Зусім хворы і нават пастарэлы паэт.

Попав в тень чуть зеленеющих лип, писатели первым делом бросились к пестро раскрашенной будочке с надписью «Пиво и воды». - Як тільки апынуліся ў цяні ледзь зазязелых ліп, пісьменнікі найперш кінуліся да страката размаляванай будачкі з надпісам: "Піва і воды".

2.4.1. Пераклад прыметнікамі

У якасці сінанімічных да рускіх дзеепрыметнікаў могуць выступаць прыметнікі. Ужыванне трапнага прыметніка ў якасці беларускага адпаведніка да рускага дзеепрыметніка звычайна не мяняе сэнс выказвання і ўсяго сказа, а часам і робіць яго больш дакладным і вобразным. Так, К.Крапіва словазлучэнне *подёрнутые маслом* перакладае прыметнікам *тлустыя*.

Такім чынам, не зусім зразумелае спачатку выказванне атрымлівае выразнае і дакладнае значэнне. Пры адборы патрэбнага прыметніка перакладчык сутыкаецца з праблемай выбару аднаго слова з цэлага сінанімічнага раду.

не привлекающий к себе персонаж. - непрываблівы персанаж.

ослепительно сияющих трубок на угловом здании театра. - паўз сліпуча зіхоткія трубачкі на вуглавым будынку тэатра.

тело с выпятившимися ребрами вздрогнуло. - цела здрыганулася худымі рабрынамі .

2.4.2. Варыянты перакладу субстантывавальных дзеепрыметнікаў

В течение года заведующий успел организовать кружок по изучению Лермонтова. - на працягу года загадчык паспеў арганізаваць гурток па вывучэнні Лермантава.

Такие люди или тяжело больны, или втайне ненавидят окружающих. - такія людзі альбо цяжка хворыя, альбо ненавідзяць усіх вакол.

Тут увидел Иван, что пришедший одет в больничное. - тут Іван убачыў, што прышэлец апрануты ў бальнічнае.

Когда осужденных повели на гору, Левий Матвей бежал рядом с цепью в толпе любопытных, стараясь каким-нибудь образом незаметно дать знать Иешуа хотя бы уж то, что он, Левий, здесь, с ним, что он не бросил его на последнем пути и что он молится о том, чтобы смерть Иешуа постигла как можно скорее - Калі асуджаных павялі на Лысую Гару, Левій Мацей бег побач з ланцугом у натоўпе зявак, стараўся як-небудзь непрыкметна падаць знак Іешуа хаця б пра тое, што ён, Левій, тут, з ім, што ён не пакінуў яго на апошняй дарозе і што ён за яго, каб смерць да Іешуа прыйшла як мага хутчэй.

2.5. Выпадкі пропуску дзеепрыметнікаў.

Мэтазгоднасць такога перакладу можна растлумачыць тым, што дзеепрыметнікі ў рускім варыянце не нясуць значнай сэнсавай нагрузкі, таму яны апускаюцца.

одетый в летнюю серенькую пару - у шэранькім летнім гарнітуры

Сидящий ответил опять-таки очень несвязно - чалавек за сталом зноў нешта прамармытаў

Варта адзначыць, што ў тэксце сустракаюцца сказы, у якіх выкарыстоўваецца адразу некалькі спосабаў перакладу:

На этой плешивой голове сидел редкозубый золотой венец; на лбу была круглая язва, разъедающая кожу и смазанная мазью; запавиший беззубый рот с отвисшей нижней капризною губой. - На гэтай лысай галаве сядзеў рэдказубы залаты вянок; на лбе была круглая язва, якая раз'ядала скуру, намазаная маззю; запалы бяззубы рот з адвіслаю капрызнаю ніжняю губою.

У прапанаваным сказе можна заўважыць пераклад даданай азначальнай часткай: « язва, якая раз'ядала скуру» і замену рускага дзеепрыметніка адпаведным у беларускай мове: « намазаная маззю», « запалы... рот», « адвіслаю ... губою».

ВЫВАДЫ ПА ГЛАВЕ 2

Дзеепрыметнік ў беларускай мове мае багатую і складаную гісторыю, якая мае ўсходнеславянскія карані і праходзіць праз уплывы царкоўнаславянскай, плоўскай і рускай моў. У выніку доўгага развіцця і станаўлення дзеепрыметнік ператварыўся ў стабільную і функцыянальную граматычную катэгорыю, якая мае свае адметныя рысы ў параўнанні з іншымі ўсходнеславянскімі мовамі. Нягледзячы на некаторыя абмежаванні (больш распаўсюджаны ў пісьмовым маўленні), дзеепрыметнік застаецца важнай часткай беларускай мовы, якая адлюстроўвае яе самабытнасць і гістарычную традыцыю.

Дзеепрыметнікі з'яўляюцца важным і цікавым аб'ектам лінгвістычных даследаванняў. Іх вывучэнне дазваляе глыбей зразумець механізмы беларускага моваўтварэння, граматычнай арганізацыі і сінтаксічных сувязей. Лінгвістычныя даследаванні ў галіне дзеепрыметнікаў ахопліваюць шырокі спектр пытанняў ад марфалогіі і семантыкі да стылістыкі. Але вакол сітуацыі з дзеепрыметнікамі і іх становішчам да сённяшняга дня ёсць пытанні. Зараз, калі прагрэс ідзе наперад, важна развіваць даследаванні дзеепрыметнікаў. Напрыклад, даследаванне ўплыву глабалізацыі і Інтэрнэту на выкарыстанне дзеепрыметнікаў у сучаснай беларускай мове, распрацоўка новых метадаў аналізу дзеепрыметнікаў з выкарыстаннем штучнага інтэлекту, прасачыць тэндэнцыю выкарыстання дзеепрыметнікаў у сучаснай літаратуры.

Вялікая колькасць дзеепрыметнікавых формаў і розныя падыходы да іх ужывання выклікаюць значныя цяжкасці пры перакладзе дзеепрыметнікаў на беларускую мову. Гэта звязана з адрозненнямі ў граматычнай структуры дзвюх моў, а таксама наяўнасцю ў беларускай мове альтэрнатыўных спосабаў выражэння дзеяння і стану, якія ў рускай мове часта перадаюцца пры дапамозе дзеепрыметнікаў. Напрыклад, замест рус. *«читающий»* у беларускай мове выкарыстоўваецца канструкцыя *«той, хто чытае»*.

Прааналізаваўшы 113 адзінак, можна зрабіць вывад, што найбольш частым спосабам быў абраны спосаб перакладу даданымі часткамі. У прыватнасці даданай азначальнай (57 адзінак). Найчасцей выкарыстоўваецца канструкцыя *«які + дзяслоў»*. Растлумачыць сам выбар перакладчыкаў паміж злучальным словам *што* і *які* з дадзеных і прааналізаваных сказаў немагчыма. Наступным па частотнасці з'яўляецца пераклад рознымі часцінамі мовы (26 адзінак). Але ў такім спосабе перакладу ўсё роўна пераважае выкарыстанне адпаведных дзеепрыметнікаў. Пры перакладзе субстантывавальных дзеепрыметнікаў (15 адзінак) часцей за ўсё выкарыстоўваецца адпаведны беларускай мове субстантываваны варыянт. Варта адзначыць, што ў тэксце перакладу ёсць сказы, у якіх спалучаюцца адразу некалькі спосабаў перакладу (11 адзінак). Часцей за ўсё пры такім

«камбінаваным» перакладзе перавага аддаецца выкарыстанню дадanych частак скаданга сказа і выкарыстанню адпаведнага дзеепрыметніка. Радзей за ўсё выкарыстоўваецца спосаб перакладу з пропускам дзеепрыметнікаў (4 адзінкі). Пропуск дзеепрыметніка як спосаб перакладу можа быць апраўданы толькі ў невялікай колькасці выпадкаў. Даволі часта такі спосаб скажае сэнс выказвання, зніжае яго стылістычную афарбоўку, таму істотным стала тое, што выкарыстанне такога спосабу сустракаецца даволі рэдка.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Пераклад на беларускую мову – гэта не толькі тэхнічнае ўменне, але і акт творчасці, які патрабуе не толькі лінгвістычных ведаў, але і інтуіцыі, эмпатыі і культурнай адукавансці. Гэта працэс, які падразумявае пастаяннае ўдасканальванне ведаў. Ён патрабуе ад перакладчыка быць даследчыкам, аналітыкам, пісьменнікам і культурным пасрэднікам адначасова. І толькі ў такім выпадку пераклад здолее дасягнуць сваёй галоўнай мэты – забяспечыць узаемаразуменне і сувязь паміж людзьмі, якія гавораць на розных мовах і належаць да розных культур. У канчатковым выніку, якасць перакладу на беларускую мову з’яўляецца адлюстраваннем як лінгвістычнай кампетэнтнасці перакладчыка, так і яго разумення сацыякультурнага кантэксту, у якім функцыянуе на сёняшні дзень беларуская мова.

Вывучэнне перакладу рамана М. А. Булгакава «Майстар і Маргарыта» паказала, што пераклад мастацкай літаратуры ўяўляе сабой складаны і шматгранны феномен, які знаходзіцца на стыку лінгвістыкі, літаратуразнаўства і культуралогіі. Мы прыйшлі да высновы, што працэс перакладу не складаецца з простага «замены» слоў, а з’яўляецца своеасаблівым творчым актам, які патрабуе ад перакладчыка глыбокага разумення як мовы-арыгіналу, так і мовы перакладу, а таксама тонкага адчування мовы і мастацкага густу. Вынікі даследавання падкрэсліваюць, што важна працягваць даследаванні ў галіне перакладу, бо неабходна вызначаць найбольш эфектыўныя метады перадачы сэнсу і мастацкіх адметнасцей літаратурных твораў у працэсе перакладу. Даследаванне падкрэсліла значнасць перакладной літаратуры як маста паміж культурамі, які спрыяе ўзаемаразуменню і ўзбагачэнню культурнай прасторы.

Пры зборы і класіфікацыі матэрыялаў мы прыйшлі да высновы, што існуюць пэўныя спосабы перакладу дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую. Выбар таго ці іншага споабу залежыць не толькі ад стылю тэксту, але і ад лінгвістычных і эстэтычных пераваг перакладчыка. Акрамя тако, варта ўлічваць кантэкст, у якім выкарыстоўваецца дзеепрыметнік. У некаторых выпадках можа быць правільным перакласці дзеепрыметнік формай дзеяслова, каб зрабіць тэкст больш дынамічным і жывым. У іншых жа сітуацыях, наадварот, выкарыстанне дзеепрыметніка можа падкрэсліць пэўныя аспекты дзеяння ці стану, што таксама патрабуе ўважлівага падыходу да перакладу.

Пераклад дзеепрыметнікаў – не проста механічны працэс, а творчая задача, якая патрабуе глыбокага разумення сэнсу як мовы арыгіналу, так і мовы перакладу, а таксама культурных нюансаў, якія могуць уплываць на ўспрыняцце

тэсту. Гэта патрабуе ад перакладчыка не толькі лексічнай і граматычнай кампетэнцыі, але і здольнасці да інтэрпрэтацыі, каб перадаць не толькі сэнс, але і стыль, інтанацыю і эмацыянальную афарбоўку арыгіналу.

Варта адзначыць, што ў беларускай мове існуе вялікая колькасць дыялектаў і мясцовых гаворак, што можа ўплываць на выбар слоў і канструкцый. Перакладчык павінен быць уважлівым да такіх нюансаў, каб тэкст гучаў натуральна і арганічна для мэтавай аўдыторыі. У некаторых выпадках патрабуюцца адаптацыя тэксту, каб улічыць культурныя асаблівасці і асаблівасці ўспрымання інфармацыі.

Акрамя таго, перакладчык павінен быць гатовым да таго, што некаторыя дзеяспрыметнікі не маюць прамога эквівалента ў беларускай мове. У такіх выпадках варта шукаць альтэрнатыўныя спосабы перадачы сэнсу, выкарыстоўваючы апісальныя канструкцыі або змяняючы структуру сказа. Гэта патрабуе крэатыўнасці і гібкасці мыслення, а таксама глыбокага ведання як рускай, так і беларускай моў.

Пераклад – вынік гарманічнага перапляцення лексічнай дакладнасці, стылістычнай выразнасці і культурнай адэкватнасці. Гэта складаны, але цікавы працэс, які дазваляе не толькі перадаць інфармацыю, але і стварыць літаратурны твор, які здольны закрануць сэрцы чытачоў.

Працуючы з фактычным матэрыялам, мы змаглі зрабіць пэўныя высновы:

1. Сярод абраных для аналізу адзінак пераважае такі спосаб перакладу, як пераклад даданымі часткамі (50,44% ад колькасці прааналізаваных адзінак). Відавочным з'яўляецца найбольш частае выкарыстанне даданай азначальнай часткі са злучальным словам «які», але прасачыць за заканамернасцю выбару паміж «які» і «што» сярод перакладчыкаў немагчыма.

2. Другое месца па частотнасці выбару займае пераклад рознымі часцінамі мовы (23,01%). Але пры выбары гэтага спосабу пераважае выкарыстанне адпаведных дзеяспрыметнікаў.

3. Субстантываваныя дзеяспрыметнікі перакладаюцца на беларускую мову пераважна адпаведным субстантываваным варыянтам (13,27%). Гэта дазваляе пазбегнуць калькіравання рускіх граматычных канструкцый і надаць тэксту больш натуральнае і аўтэнтычнае гучанне. Такі падход спрыяе захаванню моўнай самабытнасці і ўзбагачае беларускую мову.

4. Зварот да выкарыстання розных спосабаў перакладу ў адным сказе (9,73%) дазваляе вызначыць, якія спосабы могуць перапытацца паміж сабой у пэўнай сітуацыі, а якія варта выкарыстоўваць паасобку. Часцей за

ўсё адным з варыянтаў перакладу ў такіх сказах будзе абраны спосаб перакладу даданай часткай.

5. Выпадкі пропуску дзеепрыметнікаў пры перакладзе мастацкіх тэкстаў не мае такой пашыранай запатрабаванасці, як астатнія спосабы (3,54%), але ўсё ж сустракаюцца ў практыцы перакладу. Гэта звязана з тым, што беларуская мова, як і руская, валодае багатай сістэмай дзеепрыметнікаў. Выбар канкрэтнага спосабу залежыць ад кантэксту, стылю тэксту і індыўідуальнага майстэрства перакладчыка.

Працяг вывучэння спосабаў перакладу дзеепрыметнікаў у тэкстах розных стыляў – важны крок у развіцці тэоры перакладу літаратуры на беларускую мову. Гэта дазволіць не толькі больш дакладна перадаваць сэнс арыгіналу, але і ўлічваць стылістычныя асаблівасці беларускай мовы, пазбягаць калькіравання, і захаваць самабытнасць беларускай мовы. Неабходна даследаваць уплыў кантэксту на выбар аптымальнага варыянту перакладу дзеепрыметніка, улічваючы яго сінтаксічную ролю і семантычную нагрузку. У выніку, сістэматызацыя і класіфікацыя перакладчыцкіх стратэсій, якія прымяняюцца да дзеепрыметнікаў, убагаціць інструментарый перакладчыкаў і будзе спрыяць павышэнню якасці перакладаў на беларускую мову.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Артемьева, И. Н. Теория и практика перевода: учеб. пособие. – СПб.: РГГМУ, 2020. – 130 с.
2. Бадзевіч, З. І. Марфалогія : дапаможнік / З. І. Ба дзевіч [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2018. – 323 с.
3. Беларуская граматыка : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа; [рэд.: М. В. Бірыла, П. П. Шуба]. Мінск, 1985–1986. Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. 1985. – 431 с.
4. Бельскі, А. І. Філалагічная адукацыя: навук. – метаад. зб. / рэдкал.: А. І. Бельскі (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2011. – Вып. 2, – с.47.
5. Булгакаў, М. А. Майстар і Маргарыта: Раман: Пер. з рус. А. Жука; Прадм. М. Тычыны. – Мн.: Маст. літ., 1994. – 365 с., іл. – (Скарбы сусвет. літ.).
6. Булгаков, М. Мастер и Маргарита. М.: Худож. лит., 1988. – 384 с. (Классики и современники. Сов. лит-ра).
7. Булыка, А. М., Жураўскі А. І., Крамко І. І. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
8. Бурак, Л. Сучасная беларуская мова : вучэбны дапаможнік / Л. І. Бурак ; пад. рэд. Л. М. Шакуна. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: Выш. шк., 1985. – 319 с.
9. Верабей, А. Л. Беларуская-рускі паэтычны ўзаемапераклад 20–30-х гадоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 220 с.
10. Гардзіцкі, А. К. Беларускія пісьменнікі (1917—1990): Даведнік / Склад. А. К. Гардзіцкі; Нав. рэд. А. Л. Верабей. – Мінск: Маст. літ., 1994. – 652 с.
11. Гируцкий, А. Белорусско-русское двуязычие в художественной литературе: типология, история, языковые процессы : автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / А. А. Гируцкий ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1990. – 48 с.
12. Гілевіч, Н. І. Напачатку было слова: фрагменты лекцый па культуры мовы і стылістыцы: з назіранняў над тэкстамі і вуснай гаворкай: развагі філолага. – Мінск: Про Хрысто, 2008. – 82 с.
13. Граматыка беларускай мовы: [у 2 т.] / Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Т. 1: Марфалогія / [рэдактары: К. К. Атраховіч (Крапіва), М. Г. Булахаў]. – Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1962. – 539 с.
14. Граматыка беларускай мовы: [у 2 т.] / Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Т. 2: Сінтаксіс / [рэдактары:

- К. К. Атраховіч (Крапіва), М. Г. Булахаў, П. П. Шуба]. – Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1966. – 755 с.
15. Даніловіч, М. А. Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі: дапаможнік для студ. і магістрантаў філал. спец. вышэйшых навучальных устаноў / М. А. Даніловіч, Т. П. Фундатар, І. К. Цівунчык; Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы». – Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. – 133 с.
16. Дзянісава, Н. В. Аўтарскі пераклад. Праблема аўтарскага перакладу прозы ў беларускай літаратуры XX стагоддзя: манаграфія / Н.В.Дзянісава. – Мінск: Бел. выд. Тав-а «Хата», 2002. – 100 с.
17. Жаўняровіч, П. П. Стылістыка дзелавага маўлення і рэдагаванне службовых дакументаў: вучэб.дапаможнік / П.П.Жаўняровіч. – Мінск : РІПА, 2014. – 276 с.
18. Жураўскі, А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: да 100-годдзя з дня нараджэння вучонага / А. І. Жураўскі; уступныя артыкулы, навукова-даведачны апарат, укладанне: Н. В. Паляшчук [і інш.]; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Інстытут мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск: Беларуская навука, 2024. – 295 с.
19. Зіманскі, В. Э. Параўнальная граматыка ўсходнеславянскіх моў : курс лекцый: у 2 ч. / В. Э. Зіманскі. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2014. – Ч. 2: Марфеміка і словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. – 60с.
20. Јаничијевић, Ј. Књижевни превод и преводна књижевност / Јован Јанићијевић. – Београд : Идеа, 1999. – 237 с.
21. Кавалёва, М., Сцяцко П. Беларуская мова: вучэбны дапаможнік для сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў / М. Ц. Кавалёва, П. У. Сцяцко. – Мінск: Вышэйшая школа, 1970. – 246 с.
22. Каўрус, А. А. Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А.А. Каўрус; пад агул. рэд. У. І. Куліковіча. – Мінск: РІВШ, 2011. – 344 с.
23. Ким Сан Хён. Основные этапы эволюции форм и функций причастий и деепричастий в период становления норм современного литературного языка (начало XVIII – первая треть XIX в.) // Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература, 2007. – Сер.9. Вып.1. Ч.2 – с. 324-329.
24. Конюшкевич, М. И. Синтаксис близкородственных языков: тождество, сходства, различия / М. И. Конюшкевич. – Минск : Университетское, 1989. – 156 с.

- 25.Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.
- 26.Сацута, І. У. Дзеепрыметнікі прошлага часу незалежнага стану ў "Бібліі" Ф. Скарыны / І. У. Сацута // Беларуская лінгвістыка / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа Нац. АН Беларусі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – С. 12-17.
- 27.Старасціна, Г. М. Спецыфіка мастацкага перакладу: лінгвістычны і экстралінгвістычны аспекты/ Г. М. Старасціна. – Вестнік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, 2017. – С. 132-135.
- 28.Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў / [Н. В. Гаўрош і інш.]; пад рэд. М. С. Яўневіча – Мінск : выдавец Ул. М. Скакун, 1997. – 286 с.
- 29.Сучасная беларуская літаратурная мова: фанетыка, арфаэпія, графіка, арфаграфія, лексікалогія, фразеалогія, парэміялогія : практыкум / В. М. Шаршнёва, Т. А. Казімірская. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2016. – 96 с.
- 30.Сцяцко, П. Зваротныя дзеепрыметнікі і іх адпаведнікі // Роднае слова. – 2005. – № 2. – С. 19-21.
- 31.Сцяцко, П. Культура мовы / П. Сцяцко. – Мінск: Тэхналогія, 2002. – 444 с.
- 32.Сямешка, Л. І., Шкраба, І. Р., Бадзевіч, З. І. Курс беларускай мовы: Падручнік / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996. – 414 с.
- 33.Тарашкевіч, Б. Беларуская граматыка для школ / Б. Тарашкевіч. Факсімільнае выданне з віленскага выдання 1929 года. – Мінск, Народная асвета, 1991. – 136 с.
- 34.Фёдоров, А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Фёдоров. – 5-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 416 с.
- 35.Чарота, І. А. Тэорыя і практыка мастацкага перакладу: дапам. для студэнтаў філал. фак., якія навуч. па спец. 1-21 05 01 «Беларуская філалогія (па накірунках)», 1-21 05 04 «Славянская філалогія», 1-21 06 01 «Сучасныя замежныя мовы (па накірунках)» / І. А. Чарота. – Мінск: БДУ, 2011. – 124 с.
- 36.Швейцер, А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 215 с.

- 37.Шидловский, А. В. Лингвистические проблемы перевода на белорусский язык / А. В. Шидловский. – Минск: Вышэйшая школа, 1978. – 95 с.
- 38.Шічжан, Ян. Пераклад і міжкультурная камунікацыя // Тэзісы дакладаў Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Мова і культура». – Мінск, 2001. – с. 224-227.
- 39.Шуба, П. П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія / П. П. Шуба. Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 334 с.
- 40.Янкоўскі, Ф. М. Гістарычная граматыка беларускай мовы: Вуч. дап. для студ. філал. фак. ВНУ. / Ф. М. Янкоўскі. – 3-е выд., выпр. – Мн.: Вышэйшая школа, 1989. – 301 с.